

**ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ ОДЕСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «ОДЕСЬКА АКАДЕМІЯ
НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ»
Кафедра педагогіки та освітнього менеджменту**

Кваліфікаційна робота
ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ І
ПРОФЕСІЙНИХ ІНТЕРЕСІВ СТАРШОГО ШКОЛЯРА
Features of formation of life plans and professional interests of the senior
schoolboy

на здобуття ступеня вищої освіти «Магістр»

Виконала: здобувачка вищої освіти
другого (магістерського) рівня
спеціальності 011 Освітні, педагогічні
науки
освітньо-професійної програми Педагогіка
середньої освіти
Сігунова Аліна Василівна
Науковий керівник: канд. пед. н., доц.
Кузнєцова Оксана Володимирівна
Рецензент: канд. пед. н., директор ЗОШ
№27 Одеської міської ради Одеської
області Тамбовська Крістіна Вікторівна

Рекомендовано до захисту:
протокол засідання кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту
№ від
Завідувач кафедри
_____ Р.В. Костенко

Захищено на засіданні ЕК
протокол № від
Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)
Голова ЕК

АНОТАЦІЯ

Тема роботи «Особливості становлення життєвих планів і професійних інтересів старшого школяра». Метою роботи є теоретико-емпіричне дослідження особливостей становлення життєвих планів та професійних інтересів у старших школярів. В роботі проаналізовано психолого-педагогічну літературу з проблеми професійного самовизначення, становлення життєвих планів і професійних інтересів у старших школярів за літературними джерелами. Здійснено вибір методів і методик дослідження часової перспективи, життєвих планів, професійних інтересів в учнів 9-11 класів. З'ясовано особливості часової перспективи, життєвих планів, професійних інтересів в учнів 9-11 класів та розроблено методичні рекомендації щодо педагогічного супроводу становлення життєвих планів та професійних інтересів старших школярів.

Ключові слова: професійне самовизначення, життєві плани, професійні інтереси, часова перспектива, виховання, старші школярі.

SUMMARY

The theme of the work is "Features of formation of life plans and professional interests of the senior schoolboy". The purpose of the work is a theoretical and empirical study of the peculiarities of the formation of life plans and professional interests of senior schoolboy. The paper analyzes the psychological and pedagogical literature on the problem of professional self-determination, formation of life plans and professional interests of high school students according to literary sources. The choice of methods and techniques of research of time perspective, life plans, and professional interests of students of 9-11 classes are carried out. The peculiarities of time perspective, life plans, professional interests of students of 9-11 classes are clarified and methodical

recommendations on pedagogical support of formation of life plans and professional interests of senior schoolchildren are developed.

Key words: professional self-determination, life plans, professional interests, time perspective, education, high school students.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ	
СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ І ПРОФЕСІЙНИХ ІНТЕРЕСІВ	
СТАРШОГО ШКОЛЯРА	9
1.1 Професійне самовизначення як міждисциплінарна проблема	9
1.2 Особливості становлення часової перспективи, життєвих планів і професійних інтересів особистості старшого школяра	19
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО	
ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ І ПРОФЕСІЙНИХ	
ІНТЕРЕСІВ СТАРШОГО ШКОЛЯРА	
	26
2.1. Етапи та логіка емпіричного дослідження	26
2.2. Методи та методики емпіричного дослідження	27
Висновки до другого розділу	36
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	
СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ І ПРОФЕСІЙНИХ ІНТЕРЕСІВ	
СТАРШИХ ШКОЛЯРІВ	
	38
3.1 Особливості часової перспективи, життєвих планів і професійних інтересів старших школярів	38
3.2. Рекомендації щодо педагогічного супроводу становлення життєвих планів і професійних інтересів старшого школяра	49
Висновки до третього розділу	57
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	69

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство розширює можливості молоді для самовизначення в житті. Вони мають можливість застосувати свої сили та здібності в різних сферах діяльності на благо суспільства, сприяти розвитку різних сфер. Різні види роботи вимагають різних, а часом і суперечливих якостей. В одному випадку, це вміння ладнати з людьми, справлятися і підкорятися, знаходити шляхи подолання проблем, в іншому - висока культура руху, творчий, емоційний розвиток, в третьому - тонкість сприйняття, відчуття своєї особистості. Розібратися у вимогах до професій, у розмаїтті особистісних якостей, здібностей нелегко, тому старші школярі у віці 15-17 років закономірно відчують труднощі у питанні професійного самовизначення. Адже від того, наскільки правильно вибраний життєвий шлях, залежить суспільна цінність людини, її місце серед інших людей, задоволеність роботою, фізичне і нервово-психічне здоров'я, радість і щастя.

Разом з тим особистісний розвиток старших школярів, що передбачає становлення життєвих планів і професійних інтересів, стає основою усвідомленого професійного вибору юнаків, благополучного початку професійної діяльності.

Проблема становлення життєвих планів і професійних інтересів є предметом багатьох досліджень (А. Массанов, С. Мерцалов, Є. Павлютенкова та інші).

Численні наукові дослідження продемонстрували важливу роль життєвих перспектив в управлінні протягом усього життя і підтвердили, що життєві цілі, поставлені відповідно до його здібностей і можливостей, визначають його поточні дії, активність сьогодні (К. Абульханова-Славська, В. Ковальов, О. Кронік, К. Левін, Ж. Нюттен, В. Серенкова, М. Толстих, І. Корчікова, Л. Франк, Г. Шляхтін).

Аналізуючи психологічно-педагогічну літературу з проблеми життєвої перспективи можна сказати про те, що в дослідженнях більше акцентується увага на необхідності вивчення ролі саме суб'єкта в цьому процесі. Це вимагає ще більш поглибленого розуміння механізмів, що забезпечують самооцінку та самоаналіз властивостей особистості, їх порівняння з запитами майбутньої професії, це є необхідною умовою на усіх етапах професійного самовизначення. Ця проблематика є актуальною також і у зв'язку з реформуванням шкільної освіти в Україні, що передбачає розбудову старшої профільної школи. Головне завдання цієї ланки освіти – створення комфортних умов для врахування та розвитку навчально-пізнавальних та професійних інтересів, здібностей, нахилів та потреб старшокласників в процесі їхньої загальноосвітньої підготовки.

Все вищезначене визначило тему дослідження «Особливості становлення життєвих планів і професійних інтересів старшого школяра».

Об'єкт дослідження: професійне самовизначення старшого школяра.

Предмет дослідження: становлення життєвих планів і професійних інтересів у старших школярів.

Мета: теоретико-емпіричне дослідження особливостей становлення життєвих планів та професійних інтересів у старших школярів.

Завдання роботи:

1. Проаналізувати наукову літературу з проблеми професійного самовизначення, становлення життєвих планів та професійних інтересів у старших школярів.

2. Здійснити вибір методів і методик дослідження часової перспективи, життєвих планів, професійних інтересів в учнів 9-11-х класів.

3. З'ясувати особливості часової перспективи, життєвих планів та професійних інтересів в учнів 9-11-х класів.

4. Розробити методичні рекомендації щодо педагогічного супроводу становлення життєвих планів та професійних інтересів старших школярів.

Методи дослідження. Для проведення теоретико-емпіричного дослідження були застосовані наступні методи: *теоретичні* – зіставлення наукових даних, аналіз, синтез, узагальнення; *емпіричні* – тестування, опитування, *математичні* – первинна обробка емпіричних даних.

Для проведення дослідження було обрано наступні методики: Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) Є. Клімова; тест Дж. Холланда на визначення професійного типу особистості; тест-опитувальник особистісної зрілості Ю. Гільбуха; тест «Управління мотивацією» (В. Герчікова) та методика діагностики часової перспективи особистості Ф. Зімбардо.

База дослідження. Заклад загальної середньої освіти «Прилиманський ліцей» Авангардівської селищної ради. Вибірку склали 50 старших школярів – учнів 10-11-х класів.

Теоретична значущість отриманих результатів полягає в уточненні та розкритті особливостей часової перспективи, життєвих планів і професійних інтересів старших школярів, подальшого розвитку набуло розширення знань про професійне самовизначення старшого школяра.

Практичне значення. Отримані результати можна використовувати у змісті лекційних, практичних і лабораторних занять в процесі навчання педагогів; у роботі педагогів, які здійснюють профорієнтаційну роботу і супровід професійного самовизначення старших школярів; у роботі консультаційних служб щодо допомоги у професійному самовизначенні школярам та особам, що мають намір працевлаштуватись. Практичне значення представляють розроблені методичні рекомендації щодо педагогічного супроводу, підтримки і допомоги підтримки старшим школярам з вибором майбутньої професії.

Апробація результатів дослідження. Матеріали кваліфікаційного дослідження доповідались на Першій науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти «Актуальні проблеми педагогічної науки в XXI столітті» (м. Одеса, 25 березня 2021 року).

Деякі результати кваліфікаційного дослідження висвітлено у публікації:

Поліщук А. Професійне самовизначення як міждисциплінарна проблема. *Актуальні проблеми педагогічної науки в XXI столітті: Збірник тез доповідей I науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти*. Одеса: КЗВО ОАНО, 2021. 118-122 с.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел з 48 найменувань, 5 додатків на 21 сторінці. Основний обсяг кваліфікаційної роботи становить 63 сторінок. Загальний обсяг – 90 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ І ПРОФЕСІЙНИХ ІНТЕРЕСІВ СТАРШОГО ШКОЛЯРА

1.1 Професійне самовизначення як міждисциплінарна проблема

Готовність до свідомого вибору професії, подолання освітніх потреб є передумовою професійного самовизначення молоді та складного структурного формування взаємопов'язаних морально-вольових особливостей особистості, поведінки, професійних знань, самоосвіти, практичних умінь і навичок, що формуються відповідно до суспільства та освітнього процесу.

Вибір професії – одне з найважливіших подій, багато в чому визначальних життєвий шлях людини, тому питання науковому розумінні цього процесу набуває дедалі більшої актуальності. Вибір та прийняття професії – завжди критичний момент у розвитку особистості. Цей процес пов'язаний з вирішенням комплексу протиріч, в основі яких лежить опозиція, що розвивається між індивідуальними і соціальними потребами.

Відомий український науковець О. Головаха зазначає, що вибір професії – це перша ланка у ланцюзі послідовних життєвих виборів, які змушена робити людина на різних етапах свого життєвого шляху.

Проблема професійного самовизначення старших школярів з кожним роком стає все більш актуальною. Вона суттєво впливає на соціальний та економічний розвиток держави, розвиток освіти, особистісний розвиток та самореалізацію юнаків. Це питання є досить жорстким у статистиці щодо показників набору випускників шкіл у заклади вищої освіти за останні роки. Наприклад, у 2019 році із 700 000 лише близько 350 000 випускників зареєструвались на зовнішнє незалежне оцінювання. Вчені називають зовсім інші причини зниження бажання здобувати вищу освіту. Але опитування

старших школярів міських та регіональних шкіл на тему їхнього способу життя показала, що випускники часто бачать, що вступ до вищої освіти недостатній або просто непотрібний для їх майбутньої кар'єри. Тому один з вимірів аналізу проблеми професійного самовизначення – соціологічний, що розкриває перетворення у сучасному суспільстві, зміни установок щодо професій, отримання професійної освіти, можливостей самореалізації юнаків [28].

Прийняття глибоко особистих рішень під час професійного самовизначення не є простим чи легким завданням, оскільки соціальна цінність людини, місце серед інших людей, задоволеність роботою, фізичне та психічне здоров'я залежать від того, наскільки вдало вони обирають життєвий шлях [1, с. 16]. Психологічний аналіз передумов професійного самовизначення, психічних механізмів та закономірностей цього явища, вікових особливостей, є необхідним при розгляді окресленої проблематики.

У шкільному віці необхідно правильно оцінити уподобання людини до професії, приділити увагу її здібностям, особливо економічної спеціальності, щоб формувати економічну думку учнів, володіючи системою економічних понять, розвивати цілеспрямованість, силу волі та розуміння складних економічних проблем [5, с. 44].

Вибір професії – лише аспект життєвого плану, в якому знаходять своє вираження та ідейні, та моральні мотиви.

Управління вибором професії здійснюється через процес професійного самовизначення, який безпосередньо зумовлений інтересами та схильностями молодого людини, її самооцінкою та рівнем домагань, ідеалами та ціннісними орієнтаціями, емоційними установками та рівнем розвитку вольових якостей [3, с. 77].

Таким чином, було визначено, що професійне самовизначення – це конструктивний та багатомірний процес, який можна трактувати з різних точок зору:

– як низка завдань, які суспільство ставить перед особою, що формується, і які індивід має вирішити протягом певного періоду часу [3, с. 48];

– як поступовий процес прийняття рішень, за допомогою якого індивід досягає балансу між своїми бажаннями та уподобаннями, з одного боку, і потребами теперішнього суспільства, з іншого [3, с. 11];

– як внутрішню активність особистості, метою якої є самореалізація власного потенціалу у певній сфері праці, мотивом – задоволення потреб, які пов'язані з майбутньою проф. діяльністю [4, с. 88].

Педагогічний аспект проблеми професійного самовизначення розкривається через створення освітніх можливостей для учнів старших класів школи, які б дозволяли набувати на цьому етапі навчання знання з професій, котрі потенційно можуть бути обрані у майбутньому. Профільна освіта – це процес індивідуального та диференційованого засвоєння знань, основоположними ідеями якого є навчання учнів 10-12-х класів за: інтересами, компетентностями, планами щодо самореалізації [6, с. 14]. У рамках спеціальної освіти учні старших класів можуть обрати один із двох напрямків навчання:

– академічний, спеціалізується на окремих предметах з орієнтацією на продовження освіти в університеті;

– спеціалісти, які окрім здобуття загальної вищої середньої освіти дають перше звання, професію [6, с. 66].

Професійне самовизначення можна розглянути як процес: усвідомлення цінності суспільно-корисної праці та необхідності професійної підготовки; орієнтування в соціально-економічній ситуації та прогнозування престижності обраної праці; загальна орієнтування у світі професійної праці та виділення професійної мети.

Структурним елементом професійного самовизначення є наявність професійного плану – ґрунтовний огляд обраної галузі роботи, шляхів набуття майбутньої професії та перспектив професійного зростання.

Професійний план є однією зі складових життєвого плану – уявлений шлях до бажаного способу життя, соціальне становище та розвиток, шляхи та засоби його досягнення [1, с. 43].

Основними компонентами професійного плану, з якими повинен визначитися кожен старший школяр для успішного визначення професійних інтересів, є:

- роздуми про роль роботи в житті людини (ціннісно-мотиваційний аспект у виборі професії);
- довгострокові професійні цілі (мрія), які відповідають іншим життєвим цілям (сім'я, матеріальне благополуччя тощо);
- знання відповідних спеціальностей та навчальних закладів;
- знає здатність досягати своїх цілей (реалістична оцінка внутрішніх і зовнішніх факторів у виборі професії);
- вміє підготуватися до мети та працювати з нею;
- реальна підготовка для досягнення мети шляхом перевірки та реалізації окремих частин професійного плану;
- при необхідності – другий варіант кар'єрного плану, по можливості у разі незгоди з обраною перспективою, новий вибір професії [1, с. 37].

Економіка та суспільство нашої держави переживають період глибоких трансформацій та змін, які характеризуються постійним виникненням проблемних ситуацій з економічної, соціальної та професійної точки зору. В основному це пов'язано з нестабільністю на ринку праці, жорсткими вимогами до працівників з точки зору їх конкурентоспроможності. Ринкові відносини характеризуються необхідністю пристосування особистості до посиленої динаміки виробництва, високою вірогідністю зміни роду занять та зайнятості. У таких умовах потрібні професіоналізм, висока кваліфікація, вміння виконувати ефективні професійні дії. [32].

Такі складні соціально-економічні зміни призвели до виникнення в суспільстві актуальних соціально-економічних проблем у результаті змін ринкових змін.

Сучасні роботодавці вважають, що цим має займатися людина, яка працює в тій чи іншій сфері діяльності [7, с. 41]:

- удосконалювати знання і уміння до професійного рівня;
- зуміло використовувати знання і уміння відповідно до певних умов праці;
- приймати самостійні професійні рішення;
- відповідати за результати роботи;
- аналізувати та прогнозувати результати роботи;
- відповідним чином реагувати на потреби ринку в рамках професійного обміну або придбання інших професійних функцій.

Це в свою чергу, передбачає:

- активність і адекватність при обиранні професії;
- здатність до змін професії;
- ініціативність і впевненість у власних силах;
- гнучкість і мобільність;
- самостійність у прийнятті рішень;
- наявність характеристик бізнесу;
- творчий підхід до визначення стратегії кар'єри;
- професійна підготовленість.

«Сьогодні працівники повинні мати такі особистісні якості:

- цілеспрямованість;
- готовність до змін;
- комунікативність;
- толерантність;
- поведінкова адекватність;
- стресостійкість;
- витривалість.

Працедавці потребують компетентних працівників, здатних до самостійного прийняття професійних рішень, розв'язання типових і

нетипових завдань, спрямованих на задоволення потреб та вимог споживачів послуг» [12].

Необхідно підкреслити, що ринок праці висуває все більші вимоги до підготовки фахівців для того, щоб вони були готові ефективно працювати в реальних умовах праці. Набуття необхідного рівня професійних навичок, що є одним із найважливіших у адаптації до сучасного ринку праці, є важливою проблемою для майбутніх спеціалістів. Це, у свою чергу, в сучасних соціально-економічних умовах розглядається як здатність фахівців досягати певної мети, ефективного виконання професійної діяльності в реальних умовах праці на конкретних роботах у реальних умовах праці, що включає:

- самостійність при розв'язанні типових і нетипових проблем;
- персональна відповідальність за результати роботи та її вдосконалення;
- прогнозує використання знань та умінь;
- безперервне професійне зростання та саморозвиток особистості [9, с. 88].

Тому професійна орієнтація особистості є формою взаємодії з мікросуспільством. Людина, яка не пристосувалася до сучасних соціально-економічних потреб суспільства, не може конструктивно вирішувати новітні соціальні потреби не усвідомлює себе. Професійна діяльність в ринкових умовах вимагає розумного, професійного та швидкого реагування на необхідність вибору чи зміни професії, що є однією з найважливіших умов професійної самореалізації на сучасному ринку праці. [10].

Є. Клімов розглядає ринок праці в контексті використання особистого досвіду роботи, за умови, що ринок не є ринком вільного розпорядження предметами, що довго затрималися на одному місці. Будь-хто в ситуації вибору чи зміни професії, у ситуації, коли йому доводиться здобувати нові незвичайні навички, також є свідомим суб'єктом вибору, який думає, думає про майбутнє. Профорієнтація необхідна для раціонального мислення та побудови, власне, не лише для прогнозування свого життєвого шляху, а й для

власного розвитку як особистості. [17, с. 84].

«Сутність і сенс життя потрібно шукати не тільки в конкретному і кінцевому предметі або в стані насолоди і спокою; їх потрібно шукати, активно долаючи труднощі. На думку дослідника свідоме сприйняття суттєвих віх у житті людини є важливою передумовою у її подальшій професійній орієнтації і переорієнтації. Для подальшого розвитку психологічної діяльності важливо теоретично об'єднати наявні в психології уявлення, пов'язані з поняттям «подія життя», які є досить продуктивними для розвитку наукових уявлень, умов для досягнення професіоналізму. Є. Клімов стверджує, що життєва подія – це не випадковий збіг обставин та причин, що фіксується зовнішнім спостерігачем, це деяка суб'єкт-об'єктна діяльність. Ефективний розвиток всього різноманіття професійних завдань можливий тоді, коли сформувалася особистість професіонала в єдності всіх її структурні компоненти. З цього моменту людина стає суб'єктом своєї професійної життя, суб'єктом свого професійного розвитку.

Аналізуючи поняття «професійне самовизначення», Є. Клімов підкреслив, що професійне самовизначення передбачає самостійне обмірковування як варіантів свого майбутнього професійного старту, а й життєвого шляху загалом. У підлітка та старшокласника протягом попередніх років розвитку склалися певні відношення до різних сфер праці, уявлення про багато професій, самооцінка своїх можливостей, орієнтація у соціально-економічній ситуації та багато іншого, що загалом характеризує стан внутрішньої (психологічної) готовності до вибору професії. У психологічній готовності до професійного самовизначення, як та інших видів самовизначення (особистісному, соціальному), провідну роль грає самосвідомість, тобто. усвідомлення своїх якостей та оцінка їх, уявлення про своє реальне і бажане Я, рівень домагань у різних сферах життя і діяльності, система ціннісних орієнтацій, особистісний сенс обраної професії та життя в цілому та інше. Великий вплив на процес професійного самовизначення надає самооцінка, оскільки саме вона дозволяє людині зрозуміти, пізнати та

оцінити саму себе, свої особистісні якості, можливості, здібності, бажання, мотиви, почуття. [16, с. 47].

Зростання вимог сучасного виробництва до рівня професійної підготовки кадрів ще більшою мірою загострює проблеми профорієнтаційної роботи юнаків, оскільки значна частина їхніх професійних намірів часто не відповідає їхнім потребам. працівники певної професії» [38, с. 25].

Такі потреби та вимоги також можуть привести зрілу досвідчену людину в скрутну і безвихідну ситуацію. Особливо це стосується підлітків, які закінчують школу і тільки вступають у самосвідоме трудове життя. Професійна орієнтація традиційно розглядається в психології та педагогіці як суто шкільний аспект середньої та професійно-технічної освіти, але важливим фактором у формуванні професійної обізнаності. Однією з основних структурних складових системи профорієнтації є саморозвиток як доповнення до професійного розвитку та збагачення, які не входила до процесу навчання. Цей процес профорієнтації не є індивідуальним, він охоплює всі можливі етапи життя. Система профорієнтаційного консультування молоді недостатньо підтримала людей у виборі адекватної професії, подальшому професійному розвитку, професійному саморозвитку та самореалізації в контексті вимог і потреб сьогодення на ринку праці [38, с. 60].

Професійне консультування в сучасних умовах ще не досягло своїх основних цілей – готовності кожної людини до професійного самовизначення, що відповідає індивідуальним можливостям і потребам сучасного ринку праці. Основною перешкодою для розвитку профорієнтації є те, що вона переважно орієнтована на простого громадянина, без урахування індивідуального та диференційованого підходу тих, хто обирає професію; застосування переважно словесних і декларативних методів не дає кожному можливість випробувати різні види професійної діяльності, відсутній чіткий аналіз потреб ринку [8].

Про низьку ефективність профконсультативної діяльності говорять певні невідповідності, пов'язані з професійним самовизначенням учнів:

- серед вимог обраних ними талантів, здібностей та професії;
- знання рівня свого загального розвитку та рівня кваліфікації обраного виду професійної діяльності, спроможності займати вакантні посади;
- уявлення про престижність професії та точне положення обраної професії на ринку праці;
- наявність попередньої перевірки обраної професійної діяльності та відсутність такої можливості в школі та в околицях;;
- невідповідності стану здоров'я, характеру, звичок щодо вимог професії тощо [2].

Не менш важливими є соціально-економічні диспропорції: між зростаючим попитом ринку праці на сучасних спеціалістів та сучасними формами і методами профорієнтації, що не відповідають вимогам середовища ринку освіти; питання молоді, пов'язані з кар'єрним зростанням та матеріальним добробутом та економічною нестабільністю; необхідність задоволення індивідуальних потреб кожної особистості та відсутність соціальної та професійної підтримки [35].

Вирішення можливих психологічних проблем відбувається переважно за рахунок усвідомлення та прийняття цих питань, розвитку в собі впевненості в своєму виборі та подальших дій. Люди, які обирають професію, мають особливий психологічний погляд на саморозуміння, звертають увагу на зовнішні та внутрішні фактори. Для них характерне прагнення зрозуміти себе, оцінити свої здібності в сучасному світі, у тому числі бажання визначити, які чинники можуть сприяти, а що заважає увійти в професійний світ. [24].

Найкраще розуміння до майбутньої професії – це ставлення старшокласників та молоді, де питання професійної майстерності та самодисципліни є важливим і вирішальним. В умовах професійної підготовки особливу увагу слід звернути на процеси самосвідомості та

самооцінки, а також на застосування класичних методів виховання. Знання найважливіших і актуальних аспектів самооцінки та самоцінки дозволяє виявити деякі сторони психічного впливу. [39, с. 45].

У вирішенні цієї проблеми важливу роль відіграє розуміння ідеального образу професії та професійних цінностей, а також корекція ідеального образу «Я», пов'язаного з формуванням нових ціннісних орієнтацій, розумінням своїх умінь, досвіду, новий досвід і нові стосунки зі світом, порозуміння з власним «Я». Процес професійної самоідентифікації включає самоусвідомлення, створення ціннісно-орієнтованої системи, планування свого майбутнього, створення норм у вигляді максимально професійного іміджу. Індивідуальне самовизначення ґрунтується на виробленні суспільно розвиненого погляду на уявлення, норми поведінки, вчинки. Сьогодні соціальна орієнтація має величезний вплив на професійну самооцінку, професійне самовизначення, вибір професії. Деякі моменти для самопізнання і саморозвитку, в тому числі і «професійного самовираження», залежать від ступеня актуальності та найбільш коректного вираження реалістичного «Я» [13].

Шкала від «Реалізувати» до «Ідеалу» визначає бажання людини. Потреба людини в задоволенні свого «Я» (особистість, самооцінка та навички) має задовольнятися самоствердженням і самовираженням у її прагненні до самовдосконалення та ідеалу. Не тільки пізнання, а й самосвідомість виражає розуміння «Я», «внутрішнього-Я», «мотивацію-Я». Самосвідомість на роботі знаходиться на рівні вибору види роботи, професійного напрямку та особливо в контексті професійної роботи. Образ майбутнього робочого шляху – це складний комплекс, що включає емоційно-психічний аспекти. Тому емоційно-оцінний аспект важливий для відбору та побудови майбутньої професії. Щоб забезпечити обґрунтованість вибору професії, необхідно також вимагати, щоб робота відповідала здібностям людини. Інакше, накопичуючи негативний життєвий досвід в самооцінці, створюючи своєрідний спосіб вирішення поставлених перед ним питань - це

виникнення проблем, ігнорування їх та інших, та накопичувати в собі негативні емоції, які несуть за собою вигорання [31, с. 11].

Дослідивши викладене та проаналізувавши літературу, можна зробити висновок, що професійна модель старшокласника в сучасних робочих ситуаціях пов'язана з вирішенням важливих завдань, метою яких є створення системи професійних стандартів і мотиваційних рекомендацій для кращого розуміння роботи ринку, свідомого бажання та потреби обрати актуальну професію, яка дасть поштовх для розвитку та самоосвіті і головне задоволення від обраної праці, добірний вибір професії є одним із головних ланок життя суспільства. З точки зору якості саморозвитку та самореалізації, встановлення цінностей та моделей роботи профорієнтаційної діяльності на основі корекції поведінкових змін, розробки системи добросовісного використання та індивідуалізованої реклами на життя ринку яке нас оточує.

1.2 Особливості становлення часової перспективи, життєвих планів і професійних інтересів особистості старшого школяра

Структурним ядром мотиваційно необхідної сфери є її часова спрямованість. Часова перспектива – це не просто знання, уявлення чи мрії про майбутнє, це сукупність взаємопов'язаних і значущих життєвих цілей для людини, що орієнтують думки, переживання та дії дитини, підлітка, юнака як на найближче (тиждень, місяць) і на віддалене (роки, десятиліття) майбутнє. Часова перспектива включає конкретні життєві плани і те, що називають метою і змістом життя [23].

К. Левін розглядав життєву перспективу як складову загальної часової перспективи, яка ґрунтується на уявленні індивіда про своє психологічне майбутнє й минуле, яке існує в певний момент часу [21]. За Ж. Нюттеном, часова перспектива майбутнього визначає плани, завдання, наміри особистості, відбиває потребово-мотиваційну сферу особистості та може бути представлена як організована в часі ієрархія цілей особистості [29].

Ряд дослідників (Є. Головаха та О. Кронік, І. Дубровина, М. Толстих та ін.) вважають часову перспективу результатом продуктивної соціалізації, становлення та розвитку особистості, необхідною складовою світогляду людини, яка визначає та відіграє роль у усвідомленні сенсу життя, у самореалізації, оскільки це пов'язано з цінностями, планами досягнення можливих цілей. На думку В. Ковальова [18], життєві перспективи є своєрідним «переглядом» буття з фіксуванням у свідомості особистості різних подій, змін результатів діяльності протягом усього її життєвого шляху. Осмислення особистістю її буття сприяє тому, що образ майбутнього створює у суб'єкта стан готовності діяти певним способом, адекватним цьому осмисленню. Д. Леонтьєв та Є. Шелобанова відзначають, що життєва перспектива складається із сукупності обставин та умов життя, які за інших рівних умов створюють можливість оптимізації подальшого життєвого просування [22].

Життєві плани є засобами здійснення життєвих цілей, їх конкретизацією в хронологічному та змістовному аспектах. Вони визначають порядок дій, необхідних для реалізації життєвих цілей як основних орієнтирів життєвого шляху в майбутньому. На думку Л. Сохань і П. Кирилова, життєвий план – це система рішень, що відбиває установки й потреби особистості й спрямована на зміну або збереження поточного становища суб'єкта. Розширеним варіантом життєвого плану є життєва програма особистості. Як зазначав М. Гінзбург, і те, й інше є системою цілей, а відмінність між ними полягає в тому, що в життєвій програмі фіксуються основні життєві цілі без жорсткої фіксації термінів їх виконання, при цьому життєві плани прив'язані до конкретних термінів [11].

Т. Титаренко відводить значну роль у формуванні життєвих планів життєвому завданню. На її думку, вони поєднують емоційні та раціональні форми структурування майбутнього. Життєві завдання більш інтенсивні емоційно і забезпечують конкретні умови для їх виконання, що істотно відрізняє їх від життєвих цілей. При цьому механізмом, через який

особистість реалізує себе і створює свої уявлення про майбутнє у співвіднесенні з життєвими завданнями, є життєві домагання. Адекватність постановки життєвих завдань є передумовою для формування бажаної ідентичності та досягнення бажаного майбутнього [42].

Важливим для нашого дослідження є питання про особливості життєвої перспективи в юнацькому віці. Традиційно юнацький вік розглядається як період здійснення життєвого самовизначення особистості, активного вибору нею напрямку майбутнього життя. Головною особливістю цього вікового періоду вважають саме спрямованість у майбутнє (Л. Божович, Л. Кагермазова, І. Кон, В. Мухіна, Л. Регуш, І. Шаповаленко та ін.).

Знаходженню власної ідентичності в юнацькому віці сприяє потреба у переживанні відчуття самотності, яке дозволяє юнакам та дівчатам долати протиріччя у її формуванні. Формування ідентичності як правило пов'язують з особистісним і професійним самовизначенням у юнацькому віці. Ризики, пов'язані з формуванням дифузної ідентичності в юнацькому віці, співвідносяться із соціальною ситуацією розвитку, яка визначається необхідністю почати самостійне життя, обрати свій життєвий шлях, розпочати здійснення задуманих планів (Л. Божович, І. Кулагіна, В. Колюцький, Н. Палагіна).

Це вік вибору майбутньої професії, власного життєвого шляху. О. Сергеєнкова та співавтори зазначають, що соціальна ситуація в юнацькому віці може розгортатися в одному з трьох варіантів, пов'язаних із соціальним статусом старшокласника, студента чи працівника, причому оптимальним автори вважають статус студента, оскільки в студентстві, одночасно з професійним становленням, реалізується необхідна юнакові самостійність, накопичується досвід спілкування, розвивається інтелект.

І. Кулагіна і В. Колюцький підкреслюють, що помилки особистого вибору, зроблені в цьому віці, мають суттєвий негативний вплив на все життя [20].

Серед основних новоутворень юнацького віку більшість авторів називають життєві плани та життєву перспективу, саморефлексію, готовність до самовизначення, розширення сфер життя, у яких бере участь юнак (Л. Божович, Л. Виготський, В. Слободчиков, Н. Палагіна, Е. Шпрангер).

Як бачимо, і соціальна ситуація розвитку, і новоутворення підліткового віку пов'язані з побудовою способу майбутнього життя, життєвої перспективи. У зв'язку з цим особливої уваги вимагає вивчення життєвих цілей, планів та завдань, які молодь визначає для себе в підлітковому віці [40, 44, 46].

Дослідники, як Л. Божович, підтверджують той факт, що у певний момент (6 та 7 класи) підліток перестає дивитися на майбутнє з позиції сьогодення, починаючи розглядати сьогодення з майбутнього. Це вони вважають одним із важливих критеріїв переходу з підліткового віку до юнацького. Факт виникнення мотивів-цілей, що з віддаленої орієнтацією, свідчить про перехід на більш високий рівень розвитку особистості, зі складнішою організацією її мотиваційної сфери, самосвідомості тощо. Проте зрілу особистість має характеризувати не просто спрямованість у майбутнє, а деяке оптимальне співвідношення спрямованості у майбутнє та прийняття задоволеності сьогоденням [25].

Проблемою часової перспективи, соціального самовизначення займався також І. Кон [19]. Розглядаючи цю проблему в поняттях самовизначення, розвитку світогляду, пошуку сенсу свого життя, сьогодення та майбутнього, він виявив безліч їх особливостей. Більшість старшокласників не можуть однозначно відповісти на запитання: «Хто я такий(а)?» І це нормальна властивість ранньої юності. Він наводить слова польського психолога К. Обуховського: «... потреба у сенсі життя, у тому, щоб усвідомити своє життя не як серію випадкових, розрізнених подій, а як цілісний процес, що має певний напрямок, спадкоємність та зміст, – одна з найважливіших потреб особистості. У юності, коли людина вперше стає перед свідомим вибором життєвого шляху, ця потреба переживається особливе гостро».

Світоглядний пошук включає у собі соціальну орієнтацію особистості, тобто усвідомлення себе часткою соціальної спільності, вибір свого майбутнього соціального стану та способів його досягнення (дещо нагадує ідентичність Е. Еріксона). Їм розглядається майбутня діяльність юнака, її користь йому та суспільству. Світоглядні питання не вирішуються особистістю однозначно, вирішуючи одне питання, виникає потреба у вирішенні іншого, що знову виникло [36].

Діти та підлітки, осмислюючи майбутнє, говорять про свої особисті перспективи, тоді як юнаки висувають на перший план спільні проблеми. З віком збільшується вміння розмежовувати можливе та бажане. Праця заради майбутнього, з відстроченим задоволенням – один із головних показників морально-психологічної зрілості людини.

Головна суперечність життєвої перспективи старших школярів – недостатня самостійність і готовність до самовіддачі заради майбутньої реалізації своїх майбутніх цілей. Подібно до того, як у певних умовах зорового сприйняття перспективи, віддалені об'єкти здаються спостерігачеві більшими, ніж близькі, віддалена перспектива малюється деяким старшим школярам більш ясною і виразною, ніж найближче майбутнє, що залежить від них самих. Це природним оптимізмом [37].

Є. Головаха пише про те, що існують корінні недоліки виховної та пропагандистської системи, яка багато років малювала і «світле майбутнє», як щось автоматично гарантоване всім і кожному, незалежно від власних зусиль, що додаються [41].

Як бачимо, і соціальна ситуація розвитку, і новоутворення віку старшого школяра пов'язані з побудовою образу майбутнього життя, життєвої перспективи. У зв'язку з цим особливої уваги потребує вивчення життєвих цілей, планів і завдань, які визначають для себе старші школярі в цьому віці.

Підготовка до дорослого життя робить орієнтацію на майбутнє основним виміром самосвідомості юнаків та соціальним завданням цього

віку. З переходом від підліткового до юнацького віку відбувається зміна ставлення до майбутнього: якщо підліток дивиться на майбутнє з позиції сьогодення, то юнака – з позиції майбутнього. Проаналізувавши численні дослідження (І. Деміна, Р. Шаміонов та А. Тугушева), ми встановили, що з усіх складових життєвої перспективи життєві цілі найчастіше вивчаються щодо юнацького віку.

Висновки до першого розділу

1. Процеси самовизначення старших школярів визначаються потребою у самореалізації. Крім того, відбувається активізація процесів самопізнання та формування свого «Я», визначення власної життєвої позиції та світогляду. Тому, потреба старших школярів у професійному самовизначенні стає основною умовою їх подальшого розвитку. Отже, професійне самовизначення – це складне структурне новоутворення взаємопов'язаних і поєднаних переконаннями морально-вольових якостей особистості, способів поведінки, знань про професії, практичні вміння і навички, сформовані у відповідності з вимогами суспільства й можливостями освітнього процесу в школі.

2. Структурним стрижнем мотиваційно-потребової сфери є її часова орієнтація. Часова перспектива – не просто знання, уявлення чи мрії про майбутнє, це сукупність взаємопов'язаних і значущих для особистості цілей в житті, що орієнтує думки, переживання та дії дитини, підлітка, юнака як на найближчий (тиждень, місяць), так і на віддалене (роки, десятиліття) майбутнє. Часова перспектива включає в конкретні життєві плани і те, що називається метою та змістом життя. Проаналізувавши все вищевикладене та зважаючи на складність розглянутих понять, можна з впевненістю сказати: для того, щоб старший школяр правильно і усвідомлено вибрав професію, котра б відповідала суспільним і особистісним потребам, визначив свою професійну позицію, йому необхідна кваліфікована допомога. А саме:

розумне педагогічне втручання, професійне консультування та послідовне проведення всіх етапів профорієнтаційної роботи.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ І ПРОФЕСІЙНИХ ІНТЕРЕСІВ СТАРШОГО ШКОЛЯРА

2.1. Етапи та логіка емпіричного дослідження

Кожна людина в своєму житті стикається з проблемою вибору професії. Від того, наскільки правильно це зроблено, багато в чому залежить задоволеність роботою, а отже, і якість повсякденного життя. Це визначає важливість професійної орієнтації для людей у великому світі професій. Вже в старшій школі учні можуть вибирати той чи інший вид діяльності за інтересами та схильностями.

Метою нашої роботи є теоретико-емпіричне дослідження особливостей становлення життєвих планів та професійних інтересів у старших школярів, визначення готовності старшого школяра до професійного самовизначення. Для її реалізації нами спланована і поетапно реалізована робота зі збору емпіричних даних, їх обробки, аналізу та інтерпретації. В даному розділі представлено опис дослідницьких процедур, застосованих щодо вивчення життєвих планів і професійних інтересів особистості у старших школярів, та визначення їх співвідношення [46].

Дослідження проведено у три етапи: підготовчий, діагностичний та аналітико-інтерпретаційний.

На першому (підготовчому) етапі розроблявся організаційно-методичний підхід до вивчення предмету дослідження. У відповідності до цього було відібрано надійні та валідні психодіагностичні методики. Організація емпіричного дослідження полягала також у визначенні часу й порядку його проведення, в обґрунтуванні й підборі вибірки досліджуваних.

Було визначено вибірку дослідження, до якої увійшли 50 учнів 10-11-х класів закладу загальної середньої освіти «Прилиманський ліцей» Авангардівської селищної ради.

Діагностичний етап дослідження передбачав проведення діагностичних процедур, збирання емпіричних фактів.

На аналітико-інтерпретаційному етапі фактичний матеріал був підданий якісному та кількісному аналізу з наступною інтерпретацією отриманих результатів у відповідності до поставлених завдань.

Відповідно до мети дослідження було обрано діагностичний інструментарій.

Як методики в дослідженні були використані:

- Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) Є. Клімова (Додаток А);
- Тест Дж. Холланда на визначення професійного типу особистості (Додаток Б);
- Тест-опитувальник особистісної зрілості Ю. Гільбуха (Додаток В);
- Тест «Управління мотивацією» (В. Герчікова) (Додаток Г);
- Методика діагностики часової перспективи особистості Ф. Зімбардо (Додаток Д).

Відбір адекватного психодіагностичного інструментарію, що релевантний предмету дослідження, формування репрезентативної вибірки, дотримання вимог щодо проведення психодіагностичного обстеження (час, умови, порядок застосування методик) дозволило адекватно реалізувати поставлені дослідницькі завдання.

2.2. Методи та методики емпіричного дослідження

Давайте розглянемо кожну з технік, які ми вибрали.

Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) Е. Клімова.

ДДО призначений для відбору на різні види професій відповідно до авторської класифікації видів професій. Може використовуватися в профорієнтаційній роботі для підлітків та дорослих. Результати опитування ДДО показують, до якої професійної сфери людина схильна та проявляє інтерес.

Зміст методики: у кожній із 20 пар запропонованих заходів необхідно вибрати лише один вид і поставити знак «+» у відповідній клітинці бланка відповідей.

Відповіді записуються так, щоб можна було порахувати кількість знаків «+» у кожному з 5 стовпчиків. Кожна з 5 колонок відповідає певному виду професії. Для вас найбільш прийнятним є той вид професії, який отримав максимальну кількість знаків +.

Час іспиту не обмежений. Зазвичай на виконання завдання йде 20-30 хвилин.

Інструкція: «Припустимо, що після належного навчання можна виконувати будь-яку роботу. Але якби у вас було лише два варіанти на вибір, що б ви хотіли?»

Назви типів роботи за стовпцями:

– «Людина-природа» – усі професії, пов'язані з рослинництвом, тваринництвом та лісовим господарством.

- «Технік» - усі технічні професії.

– «Людина-людина» – усі професії, пов'язані зі служінням людям, зі спілкуванням.

– «Людина-знак» – усі професії, пов'язані з обчислювальною технікою, цифровими та алфавітними символами, включаючи музичні спеціальності.

– «Людино-художній образ» – усі творчі спеціальності.

Тест Дж. Холланда для визначення професійного типу особистості.

Метод професійного самовизначення Дж. Холланда дозволяє співвідносити нахили, здібності, інтелект з різними професіями для кращого вибору професії.

Теоретичною основою опитувальника професійного самовизначення є теорія професійного вибору, розроблена американським професором Дж. Холландом. Її суть полягає в тому, що успіх у професійній діяльності залежить від відповідності умов типу особистості та типу професійного середовища. Поведінка людини визначається не тільки її особистісними властивостями, а й середовищем, в якому вона перебуває.

Люди прагнуть знайти притаманне їм типу професійне середовище, яке дозволило б повніше розкрити свої здібності, виявити ціннісні орієнтації.

Анкета призначена для:

- старшокласники, які незабаром мають стати абітурієнтами;
- люди, які хотіли б змінити вид діяльності, але не знають, яку професію вибрати, щоб більше не помилятися;
- для підприємств і організацій, які відповідально підходять до підбору персоналу.

Мета тесту: визначити нахили та вибрати професію, найбільш відповідну за психотипом, відповідну характеру, прагненням, духу.

Кількість запитань: 240.

Час тесту Холланда: 25 хв.

Завдання: відповісти на запитання «Так» або «Ні».

Холланд виділяє такі типи особистості:

– Артистичний – цей тип прагне до самовираження, чітко проявляє емоції та почуття, у всьому бачить колір, естетику, піднесеність та глибину. Цим людям властиві нетрадиційне мислення, якась екстравагантність, несоціальність і незалежність. Підходить для творчих професій: музика, кіно та режисура, літературна діяльність, мистецтво, театр, хореографія, архітектура та дизайн.

Дослідницький – характеризує таких особистостей як раціональних, незалежних і оригінальних. Такі люди прагнуть до досліджень, відкриттів, інновацій, їх приваблюють теорії, завдання, певним чином абстрактне

мислення та вирішення поставлених цілей. Цей тип відповідає науковим професіям, математики, фізики та астрономії тощо.

- Соціальний – гуманні, толерантні, дуже доброзичливі особистості, їм подобається тісне спілкування з людьми, волонтерство, допомога іншим. За таку профорієнтацію відповідає медична, педагогічна та громадська діяльність.

- Підприємницький - тест називає цих людей вибірково, енергійними, домінуючими і досить імпульсивними. Такі особистості не дуже люблять ручну працю, але пригоди, інтелектуальні завдання, лідерські ролі та реалізація стратегічних планів є їх середовищем. Відповідні професії: адміністратор, директор, підприємець, бізнес-аналітик, рекламодавець тощо.

– Систематичний – цей тип відмінно підходить для структурованої діяльності. Їм властиві: практичність, працьовитість, певною мірою консерватизм, наполегливість і серйозне ставлення до деталей. Спеціальність цього типу: бухгалтер, економіст, програміст, маркетолог.

– Реалістичний – дає таке позначення даній профорієнтації: емоційно стійкий, зосереджений на сьогоднішньому, зайнятий конкретними завданнями, здатний виконувати чітку та детальну роботу. Цей тип відповідає професії механіка, матроса, інженера, електрика, боярина, плиточника та будь-які інші види діяльності, пов'язані з докладною і скрупульозною роботою, що вимагає спритності та спритності.

Анкета тесту особистісної зрілості Ю. Гільбуха.

Мета: діагностика рівня особистісної зрілості.

Вік застосування: 15 років і старше.

Зрілість – це результат дорослішання, тобто якість, що залежить насамперед від віку, і це поняття стосується як організму людини, так і особистості, тобто тих якостей, які пов'язані із засвоєнням моральних норм, принципи міжособистісного спілкування, поведінка в колективі тощо. Чим старша дитина, юнак чи дівчина, тим, як правило, вищий рівень особистісної зрілості.

Однак особистісна зрілість не є функцією одного віку. Багато тут залежить і від конкретних умов, в яких росла і виховувалася дана людина. Тому деякі підлітки вже вирізняються достатньою особистісною зрілістю, а окремі дорослі й навіть люди старшого віку за своїми поглядами та ставленням до важливих сторін людських стосунків залишаються дітьми.

Виходячи з загальноприйнятих ідей, існує 5 аспектів, які складають особисту зрілість:

1. Мотивація досягнення. Цей термін означає загальну спрямованість діяльності особистості на значущі життєві цілі, прагнення до якнайповнішої самореалізації, самостійності, ініціативності, прагнення до лідерства, досягнення високих результатів у вживаних заходах.

2. Ставлення до свого «Я» («Я» -концепт). Ця шкала оцінює особистість людини за такими характеристиками зрілості, як впевненість у своїх силах, задоволеність своїми здібностями, темпераментом і характером, своїми знаннями, вміннями та навичками. У той же час цей аспект передбачає такий істотний параметр поведінки, як адекватна самооцінка, високі вимоги до себе, відсутність самовдоволення, скромність, повага до інших людей. Всі ці якості несумісні з так званим комплексом неповноцінності, який часто проявляється в несвідомому бажанні підняти себе похвалою, бравадою, саморекламою тощо.

3. Почуття громадянського обов'язку. З цим поняттям пов'язані такі якості, як патріотизм, інтерес до явищ суспільно-політичного життя, почуття професійної відповідальності, потреба у спілкуванні, колективізм.

4. Життєве ставлення. Цей дуже умовний термін використовується для таких узагальнених якостей, як розуміння відносності всього суцього, перевага інтелекту над почуттям, емоційна врівноваженість, розсудливість (на відміну від імпульсивності).

5. Здатність до психологічної близькості з іншою людиною. У це поняття входять такі особистісні властивості, як доброзичливість до людей,

емпатія (здатність відчувати і співпереживати), вміння слухати, потреба в духовній близькості з іншими людьми.

Тест «Управління мотивацією» (В. Герчікова).

Він розроблений і перевірений спеціально для визначення мотиваційних факторів, які високо оцінені працівником, а також тих факторів, яким він надає мало значення як потенційних джерел задоволення від роботи. Це дозволить виявити потреби і прагнення працівника, і тим самим отримати певне уявлення про його мотиваційні фактори, а також визначити систему матеріального стимулювання осіб з різними видами мотивації в табл. 2.1. Тест заснований на порівнянні значущості ряду важливих з точки зору управління персоналом мотиваційних факторів.

Таблиця 2.1

Формування систем матеріальних заохочень осіб з різними типами мотивації

Тип мотивації	Опис	Бажана форма і особливості оплати
Інструментальна	Сама робота не є для співробітника скільки-небудь значимої цінністю і розглядається тільки як джерело заробітку та інших благ, одержуваних в якості винагороди за працю. Але це повинен бути саме заробіток, а не «подачка» керівництва	Відрядна, за досягнутими результатами (в першу чергу індивідуальним), з урахуванням якості виконаної роботи
Професійна	Співробітник цінує в роботі її зміст, можливість проявити себе і довести, що він може	Погодинна, заснована на точному обліку відмінностей в рівні

Продовження таблиці 2.1

	впоратися з важким завданням, яке не кожному посильно. Виявляє розвинене професійну гідність	кваліфікації працівників або в особливостях виконуваної роботи (посади)
Патріотична	Заснована на високих моральних, релігійних, ідеологічних міркуваннях, на переконанні співробітника в своїй потрібності для компанії. Такий співробітник найбільше цінує результативність спільної справи, в якому бере участь, і суспільне визнання своєї участі, виражене більше в моральних, ніж в матеріальних знаках і оцінках	Заснована на обліку трудового вкладу працівника в загальні результати роботи підрозділу і компанії в цілому
Господарська	Виражається в добровільному прийнятті співробітником на себе повної відповідальності за виконувану роботу. Співробітник прагне до автономії і не тільки не потребує накази і контролю, але і не терпить їх	Відрядна або погодинна оплата за результатами індивідуальним або команди постійного складу
Люмпенізована	Співробітник має дуже слабку мотивацією. У нього низька кваліфікація і він не прагне її	Погодинна із залежністю зарплати від витрат праці, але

Продовження таблиці 2.1

	<p>підвищувати; він безвідповідальний і намагається уникнути будь-якої роботи, пов'язаної з особистою відповідальністю; він сам не проявляє ніякої активності і негативно відноситься до активності інших. Його основне прагнення – мінімізувати свої трудові зусилля на рівні, допустимому з боку безпосереднього керівника</p>	<p>краще від загальних результатів роботи підрозділу або всієї компанії</p>
--	--	---

Інструкція. Необхідно розподілити 11 балів між чотирма варіантами кожного з тверджень, позначених буквами (а), (б), (в) і (г). Всього 33 твердження, отже 363 бали. Переконайтеся, що всі 11 балів нараховані:

- якщо вам здається, що один із факторів для вас найважливіший, оцініть його в 11 балів;
- якщо ви вважаєте, що це зовсім не суттєво, не присуджуйте йому жодного бала;
- в інших випадках спробуйте на свій розсуд розподілити всі 11 балів між чотирма пропонованими факторами в кожному твердженні.

Інтерпретація тесту «Управління мотивацією» (В. Герчикова):

Перенесіть дані в систему показників і обчисліть загальні значення для всіх 12 шкал (табл. 2.2).

Бланк підрахунку результатів за 12 шкалами

Мотивації	Високий зарібок	Фізичні умови роботи	Структура, зворотній зв'язок	Соціальні контакти	Взаємовідносини	Визнання	Прагнення до успіху	Влада	Різноманітність і переміни	Креативність	Самовдосконалення	Цікава та корисна робота
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12

Опитувальник часової перспективи особистості Ф. Зімбардо (ZTPІ).

Працюючи над конструктом тимчасової перспективи, Ф. Зімбардо та його колеги виділяли так звану «збалансовану тимчасову орієнтацію». Вона є поєднанням п'яти факторів, коли в особистості переважають високі бали за орієнтаціями на позитивне минуле і майбутнє, середні бали за шкалою гедоністичного сьогодення і при цьому низькі бали за шкалами негативного минулого і фаталістичного сьогодення. Збалансована тимчасова перспектива дозволяє особистості гнучко перемикатися між подіями минулого, сьогодення та майбутнього залежно від життєвих обставин та подій. Поведінка людини, що має високі показники за цим конструктом, детермінується балансом між впливом минулого досвіду, цілями сьогодення та адекватними уявленнями про майбутнє. Таке поєднання тимчасових орієнтацій є, на думку А. Сирцової та О. Мітіної, найбільш оптимальним з точки зору психологічного та фізичного здоров'я людини.

Завдяки розробленій Ф. Зімбардо, спільно з А. Гонсалесом методикою ZTPІ можна працювати з трьома тимчасовими аспектами – минулим, сьогоденням та майбутнім. ZTPІ складається з п'яти шкал: «негативне минуле», «гедоністичне сьогодення», «позитивне минуле», «фаталістичне сьогодення» та «майбутнє»:

1. Шкала «негативне минуле» відображає в цілому песимістичне ставлення людини до свого минулого, наявність у ньому будь-яких травмуючих подій та переживань;

2. Шкала «гедоністичне сьогодення» передбачає орієнтацію на поточні події, отримання позитивних переживань від них, відсутність піклування про можливі наслідки;

3. Шкала «майбутнє» свідчить про орієнтацію людини на майбутні події, завдання та цілі, яких необхідно досягти. Поведінка людини великою мірою визначається прагненням досягнення запланованих цілей, умінням заради цього відмовитися від миттєвих бажань та спокус;

4. Шкала «позитивне минуле» відображає позитивні, сентиментальні, ностальгічні спогади про минуле. Люди з орієнтацією на цю шкалу люблять згадувати про своє минуле, їм подобаються сімейні традиції та ритуали, яких вони прагнуть дотримуватися, їм також характерна консервативність;

5. Шкала «фаталістичне сьогодення» передбачає безнадійне і безпорадне ставлення до свого життя в цілому, впевненість людини в тому, що в її житті все наперед визначено, відсутня надія на позитивне майбутнє.

Таким чином, обрані нами методики допоможуть провести емпіричне дослідження і дослідити становлення життєвих планів і професійних інтересів старших школярів.

Висновки до другого розділу

1. Емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення особливостей розвитку життєвих планів і професійних інтересів у старших школярів, визначення готовності старших школярів до професійного самовизначення включало три етапи: підготовчий, діагностичний, аналітичний. На підготовчому етапі здійснювався пошук і відбір методик, сформована вибірка дослідження, визначено організаційні умови проведення дослідження (час, місце); на діагностичному етапі проведено заплановані вимірювальні

процедури; на аналітико-інтерпретаційному етапі проводився аналіз отриманих результатів, їх інтерпретація та узагальнення.

2. До психодіагностичного комплексу методик увійшли: диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) Є. Клімова; тест Дж. Холланда на визначення професійного типу особистості; тест-опитувальник особистісної зрілості Ю. Гільбуха; тест «Управління мотивацією» (В. Герчікова) та методика діагностики часової перспективи особистості Ф. Зімбардо.

3. База дослідження – заклад загальної середньої освіти «Прилиманський ліцей» Авангардівської селищної ради. Вибірку склали 50 учнів 10-11-х класів закладу загальної середньої освіти «Прилиманський ліцей» Авангардівської селищної ради.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ЖИТТЄВИХ ПЛАНІВ І ПРОФЕСІЙНИХ ІНТЕРЕСІВ СТАРШИХ ШКОЛЯРІВ

3.1 Особливості часової перспективи, життєвих планів і професійних інтересів старших школярів

Аналіз результатів проведеного дослідження почнемо з Диференційно-діагностичного опитувальника Є. Клімова (далі – ДДО Є. Клімова). В ході дослідження професійної спрямованості учнів з використанням ДДО Є. Клімова, загальна кількість досліджуваних розподілилося на групи в залежності від схильностей до певного типу професій. В таблиці 3.1. представлені дані дослідження схильностей до певного типу професій учнів за методикою ДДО Є. Клімова.

Таблиця 3.1.

Результати діагностики схильностей до певного типу професій учнів за методикою ДДО Є. Клімова

Учні	Людина- Природ а	Людина- Техніка	Людина- Людина	Людина- Знакова система	Людина- Художній образ
Кількість	4	6	26	6	8
У відсотках	8%	12%	52%	12%	16%

Аналізуючи результати дослідження, для всієї вибірки учнів можна відзначити переважання гуманітарної спрямованості у виборі сфери діяльності (52%).

Серед учнів переважає відповідність типу професій «Людина-Людина» – 52% протестованих. Учні, що мають такий тип, вважають за краще вибирати професії, пов'язані зі спілкуванням, обслуговуванням

людей. Наприклад такі професії, як:

- офіціант,
- продавець,
- вчитель,
- вихователь,
- юрист,
- лікар,
- психолог,
- соціолог,
- керівник класу, групи, гуртка, підприємства,
- дипломат,
- міліціонер,
- провідник тощо.

Нами було проведено дослідження за методикою тест Дж. Холланда на визначення професійного типу особистості. Результати представлені у табл. 3.2.

Таблиця 3.2.

Порівняльна таблиця середніх значень по діагностиці Дж. Холланда

КОНТИНГЕНТ	реалістичний	інтелектуальний	соціальний	конвенційний	підприємницький	артистичний
кількість учнів	6	10	10	8	8	8
У відсотках	12%	20%	20%	16%	16%	16%

Реалістичний тип особистості володіє високою емоційною стабільністю, орієнтований на сьогоднішній день. Він воліє займатися конкретними

об'єктами і їх використанням. Вибирає заняття, що вимагають моторних навичок (постійний рух), спритності. Віддає перевагу професіям з конкретними завданнями; механік, водій, інженер, агроном тощо, характерні не вербальні здібності, розвинені моторні навички, просторова уява (читання креслень). Має шанси домогтися успіху в таких областях, як фізика, економіка, кібернетика, хімія, спорт. А соціальний же відрізняється вираженими соціальними вміннями:

- умінням спілкуватися;
- прагненням до лідерства;
- потребами в численних соціальних контактах.

Незалежний від оточуючих, з успіхом пристосовується до обставин. Емоційний і чутливий. У структурі інтелекту виражені вербальні здібності. Відрізняється прагненням повчати і виховувати оточуючих, здатністю до співпереживання і співчуття. Найбільш заповзятливі сфери діяльності; психологія, медицина, педагогіка.

Інтелектуальний тип характеризується орієнтацією на розумову працю. Він раціональний, асоціальний, аналітичний та незалежний. Відрізняється перевагою на теоретичні та практичні цінності. Він більше думає про саму проблему, ніж про можливість впровадження її рішення. Йому подобається вирішувати проблеми, які вимагають абстрактного мислення. Інтелектуальний тип віддає перевагу професіям, зв'язаних з наукою, таким як: астроном, математик, фізик, ботанік тощо. Він має високорозвинені і невербальні, і вербальні здібності.

Конвенційному типу притаманна перевага чітко структурованій діяльності. Зі свого середовища він обирає цілі, завдання та цінності, які формуються звичаями і визначаються станом суспільства. Відповідно до цього його підхід до завдань стереотипний, специфічний та практичний. Йому не властиві спонтанність і оригінальність. Значною мірою йому властиві жорсткість, залежність та консерватизм. Він має хороші комунікативні навички. У нього краще розвинуті математичні здібності, ніж

словесні. Він не дуже хороший керівник та організатор, його рішення здебільшого залежать від оточуючих людей. Йому характерні професії, які пов'язані з цифрами та розрахунками – бухгалтер, економіст, касир, банківський працівник, статистик, аудитор та інші.

Підприємницький тип характеризується орієнтацією на задачі, які проявляють його енергійність, ентузіазм, імпульсивність та реалізують любов до пригод. Йому притаманні чисто «чоловічі», керівні ролі, завдяки яким він задовольнить свою потребу у визнанні. Підприємницькому типу характерні такі професії, як: режисер, директор, менеджер, телекореспондент, журналіст, завідувач, дипломат та інші.

Заняття, пов'язані з фізичною працею, а також ті, для яких потрібна посидючість, концентрація уваги та інтелектуальні зусилля – йому не подобаються. Він надає перевагу вербальним завданням, пов'язаним з керівництвом та владою, найбільших висот досягає в бізнесі, управлінні та спорті.

Артистичний тип – ухиляється від чітких, структурованих завдань та діяльності, яка передбачає велику фізичну силу. У спілкуванні зі своїм середовищем безпосередньо спирається на свої емоції, уяву, внутрішнє почуття та інтуїцію. Цьому типу характерні незалежні рішення, складні погляди на життя та гнучкість.

Процентне співвідношення доводить, що у старших школярів переважає більшою мірою інтелектуальний (20%) і соціальний тип (20%) особистості. Конвенційний тип становить 16%, артистичний – 16%, реалістичний – 12%, підприємницький – 16%. При цьому ведучий тип особистості соціальний, а самим менш значущим є реалістичний і підприємницький типи особистості. Можливо, це пов'язано з віковими особливостями. Отже, переважаючою серед досліджуваних юнаків є орієнтація на стосунки з оточенням, підтримку зв'язків, розвиток соціальних навичок. Це свідчить про налаштованість на вибір соціономічних професій, пов'язаних з впливом на людей, суспільство – освіта, охорона здоров'я,

сервіс тощо.

Дані показники характеризують те, що, між хлопчиками і дівчатками є ще й подібності в таких типах, як: інтелектуальний і соціальний. Ці дані співвідносяться з вищенаведеними результатами діагностики схильності до певного типу професій учнів і, в цілому, вказують на орієнтацією юнаків на розумову працю, розвинуте абстрактне мислення, уміння спілкуватися та прагнення до лідерства.

Ми також провели тест-опитувальник особистісної зрілості Ю. Гільбуха.

Результати дослідження особистісної зрілості старших школярів показані на табл. 3.3.

Таблиця 3.3.

Частота випадків розподілу показників особистісної зрілості у старшокласників

	Рівень вираженості показників			
	незадовільно	задовільно	високий	вельми високий
Мотивація досягнення	32%	40%	24%	4%
Ставлення до свого «Я»	76%	16%	4%	4%
Почуття громадянського обов'язку	52%	20%	20%	8%
Життєва установка	52%	24%	24%	0%
Здатність до психологічної близькості з іншою людиною	60%	20%	20%	0%

Аналізуючи отримані дані, ми встановили, що у старших школярів за шкалою «мотивація досягнення» у 32% незадовільний бал, що відбивається в низькому рівні мотивації старших школярів, що проявляється у відсутності прагнення до самостійності, лідерства. У 40% учнів задовільний бал, що означає відсутність прагнення до максимально повної самореалізації, самостійності, ініціативності, прагнення до лідерства, до досягнення високих результатів. Наприклад, спостерігається вибіркова мотивація, є прагнення вивчати профільні предмети і не вивчати непрофільні. Якщо емоційний фон старшого школяра в цілому позитивний і деяка діяльність (хобі, спорт) йому цікава, то мотивація може проявитися як при високих значеннях. У 24% спостерігається високий рівень і у 4% досить високий рівень мотивації, що відображає високу вмотивованість старших школярів до діяльності і досягненню високих результатів.

За рівнем розвитку «Ставлення до свого «Я» («Я»-концепція)» 76% учнів спостерігаються незадовільні результати. Це говорить про невпевненість у своїх можливостях, які не задоволеність своїми здібностями, темпераментом і характером, своїми знаннями, вміннями і навичками. Так само можна відзначити такий істотний параметр поведінки, що не адекватна самооцінка, висока вимогливість до себе, відсутність самовдоволення, сором'язливість. І це може погано позначитися на успішності і розвитку старшого школяра. У 16% старших школярів задовільний рівень ставлення до свого «Я», що говорить про адекватне сприйняття себе, своєї самооцінки. У 4% високий рівень «Я-концепції», це пов'язано з адекватними вимогами до себе, відсутність сором'язливості і сором'язливості.

Рівень розвитку показника за шкалою «Почуття громадянського обов'язку» у 52% незадовільний, що свідчить про несформованість почуття громадянського обов'язку у старших школярів і незацікавленість в суспільно-політичному житті в цілому, в меншій мірі властиве почуття колективізму. У 20% показники задовільні. Що говорить про достатній

рівень розвитку таких якостей як патріотизм, інтерес до явищ суспільно-політичного життя, почуття професійної відповідальності, потреба в спілкуванні, колективізм. У 20% високий і 8% учнів досить високий показники почуття громадянського обов'язку, це пов'язано з активним інтересом як до суспільного життя, так і політичної, розвиненість почуття патріотизму і прагнення до активної колективної роботи.

У 52% учнів незадовільні дані за шкалою «Життєва установка» це говорить про те що, у старших школярів переважає інтелекту над емоціями, які не достатня емоційну врівноваженість, не здатність до розсудливості, швидше за схильність до імпульсивності. З чого можна припустити, що як в повсякденних, так і в стресових ситуаціях підлітки не завжди зможуть адекватно реагувати на те, що відбувається. У 24% задовільний рівень, що пов'язано з переважання самоконтролю у старших школярів, а відповідно притаманне здатність тверезо оцінювати обставини. У 24% учнів високий рівень життєвих установок, це означає, що старші школярі можуть адекватно оцінити ситуацію і осмислено міркувати в ній, прагнуть до досягнення своєї мети будь-якими шляхами.

У 60% старших школярів спостерігаються незадовільні дані за шкалою «Здатність до психологічної близькості з іншою людиною». Це пов'язано із доброзичливістю до людей та відсутністю або низьким рівнем емпатії (тобто не у всіх життєвих ситуаціях підлітки здатні до відчуження і співпереживання), проявляється не вміння слухати інших, що може бути пов'язано з віковими особливостями, зменшена потреба в духовній близькості з іншими людьми. У 20% задовільний бал, це спостерігається як довірливе ставлення до оточуючих, здатність переживати і проявляти співчуття до горя інших людей. У 20% високий результат, що пов'язано з відкритістю і довірливістю оточуючим людям, здатність сприймати переживання інших людей близько до серця.

Проаналізувавши результат дослідження особистісної зрілості старших школярів можна зробити висновок, що один аспект, а саме мотивація

досягнень, у більшості юнаків на задовільному рівні, а ось по інших показниках ми бачимо, що у багатьох незадовільний рівень. Тобто юнакам треба допомогти підняти такі показники, як впевненість у своїх можливостях, привити інтерес до суспільно-політичного життя, до патріотизму, вміти стримувати емоції, щоб інтелект переважав над почуттям, бути більш доброзичливими до людей, проявляти емпатію та вміти слухати інших.

Було проведено тест «Управління мотивацією» (В. Герчікова).

Ми отримали наступні результати (рис. 3.1.):

- інструментальний тип мотивації – 16%;
- професійний тип мотивації – 20%;
- патріотичний тип мотивації – 10%;
- господарський тип мотивації – 10%;
- люмпенізовану мотивацію мають 44% старших школярів.

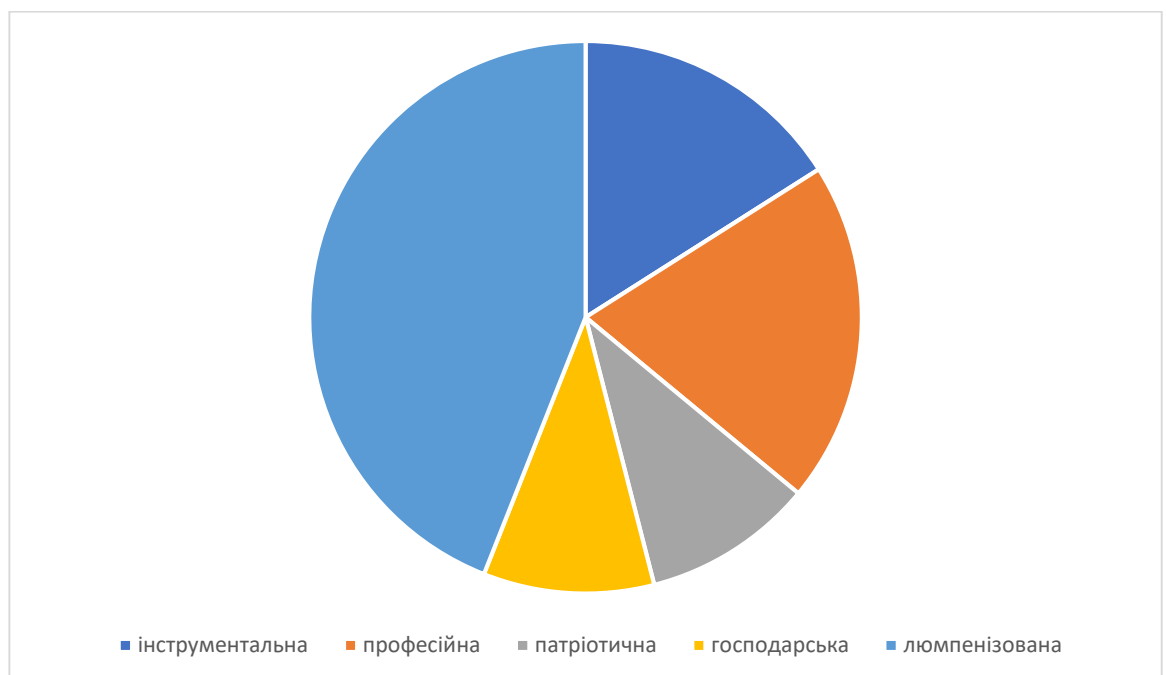

Рис. 3.1. Результати тесту «Управління мотивацією» (В. Герчікова)

Таким чином, ми бачимо, що відсоток професійної мотивації дуже низький. А ось люмпенізований тип навпаки високий. Цей тип характеризується слабкою мотивацією до ефективної роботи, уникненням відповідальності, бажанням мінімізувати власні зусилля, прагненням

передати свою роботу іншим. Він воліє взагалі не працювати. Така людина має низьку кваліфікацію і підвищувати її вона не має бажання. Цей тип – консерватори, тому що зміни завжди потребують великих зусиль.

Наступним ми провели аналіз результатів методики діагностики часової перспективи особистості Ф. Зімбардо.

Ми отримали наступні результати (рис. 3.2.):

- негативне минуле – 38% низькі показники і 62% високі показники;
- позитивне минуле – 10% низькі показники і 90% високі показники;
- гедоністичне теперішнє – 4% низькі показники і 96% високі показники;
- фаталістичне теперішнє – 36% низькі показники і 64% високі показники;
- майбутнє – 100% високі показники.

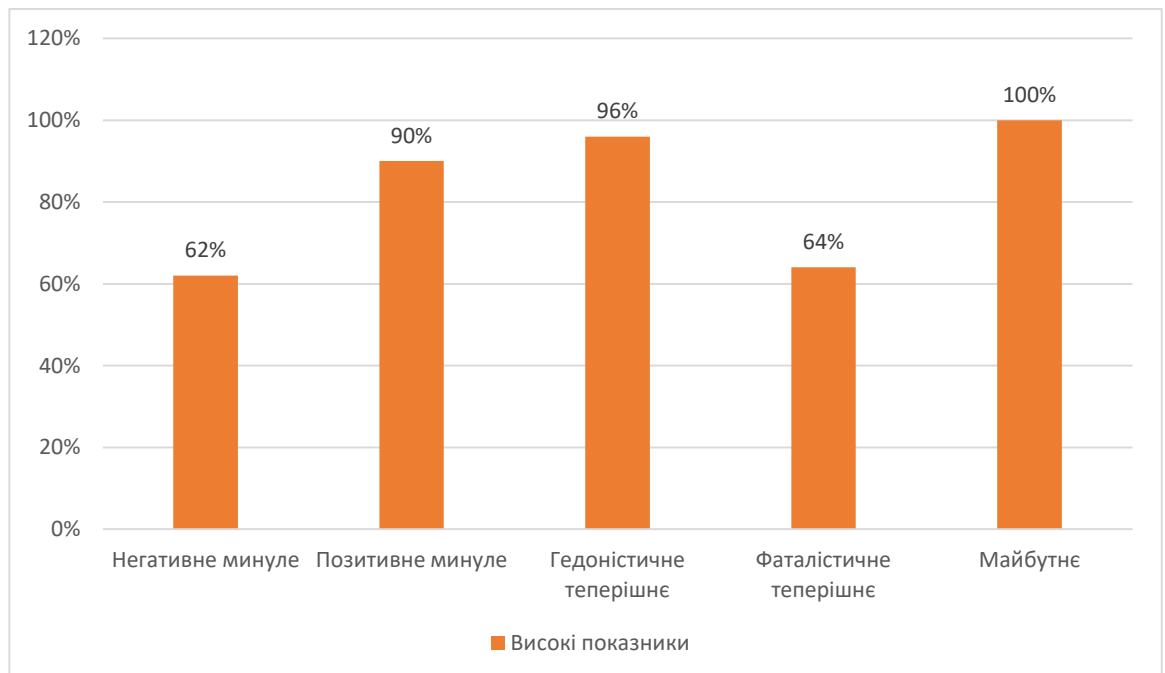

Рис. 3.2. Результати діагностики часової перспективи особистості Ф. Зімбардо

Можна побачити, що більшість досліджуваних, а саме 90 %, оцінюють своє минуле як позитивне, хоча негативні події також займають відповідне

місце в їх житті і це в достатній кількості відмічає 62 % досліджуваних. При цьому старші школярі переважно орієнтовані на майбутнє, що, як вже зазначалося вище, притаманне періоду юності, коли особи мають дещо максималістське бачення світу і вважають, що всі звершення ще попереду. Що стосується теперішнього, то більшість досліджуваних орієнтовані на гедоністичне теперішнє, тобто отримують насолоду від життя тут і зараз. Відсоток показника фаталістичного теперішнього більше середнього, це може пояснюватися тим, що старші школярі не завжди роблять щось задля досягнення поставлених цілей, вважаючи, що життя підпорядковується долі та вищим силам і не залежить від них самих.

Після одержаних результатів ми бачимо, що плани школярів на майбутнє конкретні, різноманітні та тісно пов'язані з актуальними проблемами сьогодення. Наголошується на наявності різкої зміни будови мотиваційно-потребової сфери, пов'язаної з виникненням специфічної орієнтації на майбутнє. Однак школярі мають низький рівень професійного спрямування. Це вказує на те, що школярі планують своє майбутнє але не на професійну діяльність.

Результати виявлення рівня професійного спрямування учнів вказують на те, що більшість старших школярів мають низький і середній рівень професійного спрямування, що недостатньо для усвідомленого вибору професії. Відзначимо, що більшості учнів потрібна робота над вдосконаленням таких якостей, як цілеспрямованість, самостійність. Для успішного вибору професії необхідно підвищити рівень знань про світ професій, про потреби регіону, про можливі шляхи продовження освіти.

Це зумовлюється тим, що в момент вибору професії у старших школярів немає досвіду професійної діяльності, немає повної інформації про професію, немає можливості об'єктивно співвіднести свої можливості та вимоги професії.

Узагальнення отриманих результатів дослідження дозволило визначити і описати характеристики старших школярів з різним рівнем розвитку

професійного самовизначення.

1. Представники групи з високим рівнем характеризуються:

- адекватною самооцінкою, що відрізняється відповідністю професійних запитів здібностям і можливостям учнів;
- готовністю до самовизначення, а саме: прагненням до самостійності, обґрунтованістю в рішеннях і вчинках, готовністю учнів до вибору професії;
- професійної готовності, що включає в себе: збіг інтересів школяра і вибору напрямку подальшого навчання, можливість отримання обраної професії, поліпшення успішності з предметів відповідають обраному напрямку професійного навчання, відвідування додаткових курсів відповідно до майбутньої професією;
- прагненням до дії;
- наявністю вибору місця навчання після закінчення школи.

2. Представники групи з середнім рівнем характеризуються:

- реалістичною самооцінкою;
- готовністю до самовизначення, відсутністю остаточного рішення про вибір професії;
- професійної готовності, що включає в себе: збіг інтересів школяра і вибору напрямку подальшого навчання, поліпшення успішності з предметів відповідають обраному напрямку професійного навчання, невизначеністю в наявності можливості отримання обраної професії.

3. Представники групи з низьким рівнем характеризуються:

- заниженою самооцінкою;
- низькою готовністю до самовизначення;
- залежністю від думки оточення;
- відсутністю обґрунтованості в рішеннях;
- відсутністю динаміки підвищення успішності, інтересу до певних галузей знань;
- професійна діяльність не вибрана;
- не визначеністю місця продовження навчання.

Таким чином, за результатами діагностики за всіма методиками було визначено, що в опитаній аудиторії готовність до професійного самовизначення низька – у 52% учнів, середня – у 36% і 12% мають високий рівень (табл. 3.4).

Таблиця 3.4.

Результати дослідження рівня професійного спрямування

	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Кількість учнів (%)	3 учні (12%)	9 учнів (36%)	13 учнів (52%)

Отже, для підвищення рівня готовності до професійного самовизначення потрібен пошук дієвих і адекватних педагогічних програм, що включають підтримку суб'єкта в період професійного самовизначення, здатних забезпечити впевнений вибір професії та успішність професійної діяльності в майбутньому.

Таким чином, актуалізується наявність системи педагогічного супроводу учнів в рамках закладу освіти. Система повинна бути розроблена з урахуванням вікових та психологічних особливостей старших школярів і організована як цілісний процес, спрямований на здійснення усвідомленого вибору майбутньої професійної діяльності старших школярів.

3.2. Рекомендації щодо педагогічного супроводу становлення життєвих планів і професійних інтересів старшого школяра

У сучасних умовах для прийняття правильного рішення учень може і повинен отримувати необхідні відомості про соціальні процеси та їх основні тенденції. Це дозволить йому не тільки враховувати соціальну типологію і професійну структуру суспільства, що вже склалася, але й простежити перспективи соціального розвитку і у зв'язку з ними – власні перспективи. При педагогічній підтримці постановки життєвих цілей та завдань старших

школярів необхідно враховувати можливість коригування та доповнення основних цілей та засобів, у зв'язку з можливою зміною конкретної ситуації розвитку особистості (за збереження загальної цільової моральної та професійної спрямованості плану).

У силу дієвого характеру соціальних ідеалів, які є моральним ядром плану та його глибокої морально-психологічної обґрунтованості, зрілий життєвий план стає активним у процесі формування. З появою чітких і структурованих цілей і завдань життєвого плану особистість переходить від зовнішнього нормативного регулювання поведінки до внутрішньої, заснованої на потреби свідомої організації свого життя відповідно до проекту «майбутнього Я».

Це проявляється у навчанні у вибіркового відношенні до ряду предметів, пов'язаних із майбутньою професійною діяльністю та шляхами здобуття професії. Педагогічно оптимальним щодо старших школярів до вчення є поєднання особливої уваги до предметів, що їх цікавлять, з нормальною успішністю по іншим. Тільки така позиція у навчанні веде до формування пізнавальної бази для різнобічного розвитку особистості, дозволяє уникнути крайнього самообмеження та його наслідків вузького професіоналізму [47].

Вибираючи майбутню професію, старші школярі, як правило, наголошують на свої інтереси, схильності, не враховуючи при цьому власної адекватності вимогам тієї чи іншої сфери професійної діяльності:

- наявності психофізіологічних можливостей,
- інтелектуального потенціалу,
- професійно значущих якостей особистості.

Для багатьох ситуація вибору виявляється стресовою. Причини цього криються в тому, що, з одного боку, їм страшно брати на себе відповідальність за свої вчинки, з іншого – вони просто не знають, як грамотно ухвалити рішення, щоб воно відповідало їхнім інтересам та цілям.

Кваліфікована підтримка полягає в тому, щоб допомогти старшим школярам:

- визначити наявність та спрямованість своїх професійних інтересів та схильностей, особистісних та ділових якостей, необхідних для оволодіння певною сферою професійної праці;
- інформувати їх про зміст та умови праці в рамках цікавої професії;
- ознайомити з правилами прийняття рішення та планування свого професійного шляху.

Вивчення різних програм з профорієнтаційної роботи зі школярами дозволило виділити три основні напрями профорієнтаційної діяльності психолога освіти [48]:

1. Індивідуальна педагогічна робота – об'єктом впливу та вивчення є учень.
2. Групова педагогічна робота – об'єктом впливу та вивчення є навчальний клас.
3. Індивідуальна та групова педагогічна робота, об'єктом якої є батьки.

Розглянемо докладніше зміст кожного з перелічених вище видів профорієнтаційної діяльності педагога.

Індивідуальна педагогічна робота з учнем передбачає діяльність педагога-психолога, спрямовану на допомогу учням в усвідомленні своїх особистих переваг, які можуть бути реалізовані в майбутній професії, у вираженому у старших школярів процесі самопізнання своїх індивідуальних особливостей.

Особисті переваги старших школярів досить чітко виявляються у тому ставленні до тих шкільних предметів, що вони вивчають із найбільшою старанністю, і з яких виявляють кращі знання, соціальній та інтересах, що вони виявляють у межах шкільних предметів, а й у позакласних формах навчання. У динаміці свого розвитку вони можуть переростати в схильності – стійкі прагнення певним видам діяльності, коли привабливими стають як

досягаються результати праці, а й його зміст, зокрема і предмет. Оптимальний варіант у ситуації професійного вибору – коли інтереси та схильності особистості узгоджені між собою та доповнюють один одного.

Індивідуальні особливості, що виявляються на психофізіологічному та особистісному рівнях. Психофізіологічні якості відіграють провідну роль професіях, пред'являють підвищені вимоги до стану фізичного і психічного здоров'я людини. Особистісні особливості, що виявляються у відносинах до різних об'єктів і явищ навколишньої дійсності, у структурі мотивів та потреб особистості, в інтелектуально-пізнавальній активності, та максимально враховані у специфіці обраної професії, дозволяють людині почуватися «на своєму місці» і відчувати задоволеність своєю працею. Тому індивідуальне педагогічне супроводження процесу професійного самовизначення старших школярів має проводитись у вигляді системи заходів, що включає:

- проведення експертних опитувань вчителів, батьків учнів з метою виявлення їх особистісних переваг та мотивів вибору професії;
- профорієнтаційну та особистісну психодіагностику;
- консультування учнів з питань, пов'язаних із проявом у них тих чи інших особистісних якостей та з інших актуальних у цьому віці тем, пов'язаних із здійсненням професійного вибору.

Робота з учнем полягає у визначенні його індивідуальних та психофізіологічних особливостей, інтересів, нахилів та здібностей.

Організація самостійного та відповідального вибору професії старшокласниками потребує педагогічних та психологічних технологій, розроблених на основі тематично завершеного діагностичного інструментарію. Для вирішення проблеми професійного самовизначення необхідно створити цілісну технологію профорієнтації. Діагностика є частиною цієї технології, крім необхідності в спеціальній підготовці.

Метою та завданням роботи зі старшими школярами має бути допомога людині з вибором професії, діагностика її здібностей та нахилів,

пояснювальна робота (з питань працевлаштування, спеціальної освіти, державної допомоги учням та особам, які планують працевлаштуватись).

На ранніх етапах професійного самовизначення необхідно створити можливості для отримання старшими школярами знань і досвіду, необхідних для свідомого вибору професії.

У якості конкретних етапів таких програм ми розглядаємо:

Перший етап – психолог-професійний консультант допомагає визначити особистісні якості, нахили та здібності, накопичити якомога більше інформації про професії і в результаті глибокого самоаналізу зробити вибір професії.

Другий етап – «реальні тести», що надають можливість у спеціально організованих умовах у класі, що ілюструє професію, отримати справжні відчуття від «професійного» успіху власного досвіду роботи, що сприятиме реалістичному самосприйняттю та набуттю знань корисні знання та вміння, розкриття та розвиток умінь.

Третій етап – здійснення активних корекційно-розвивальних заходів, що сприяють реалізації життєвих цілей, внутрішніх мотивів вибору професії, формуванню образу себе як представника майбутньої професії, необхідних особистісних якостей, компетенцій, формування образу себе як представника майбутньої професії тощо.

Реалізація цих кроків сприятиме наданні найбільш повної, об'єктивної, адекватної інформації про зміст і сутність обраної професії, її здатність розкрити особистісний потенціал людини та її потреби.

Даний підхід впроваджено нами під час проведення занять «Моя майбутня професія».

На 2 етапі – передбачалася організація експериментальної роботи, під час якої було проведено серію занять з професійного самовизначення.

Навчання навичкам професійного самовизначення – це швидше модель для формування більш універсальних навичок, які необхідні в житті в цілому.

Навчити старших школярів вибирати – ось головна концептуальна мета роботи зі старшокласниками.

Тенденції розвитку сучасної освіти в Україні та закони ринку зумовлюють необхідність розробки нових педагогічних та психологічних програм з профорієнтації. Для старших школярів актуальна організаційна основа профорієнтації: формування навичок усвідомленого професійного самовизначення. Програма створюватиме сприятливі умови для врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб учнів, для формування у школярів орієнтації на той чи інший вид майбутньої професійної діяльності.

Отже, метою занять зі старшими школярами має бути розвиток навичок самостійного і відповідального вибору професії та життєвого самовизначення.

Головним завданням є створення зовнішніх і внутрішніх інструментів для професійного самовизначення учнів.

З головного завдання випливають п'ять взаємопов'язаних задач:

- розширити знання про специфіку професій;
- отримати алгоритм вибору професії;
- реалізувати власні інтереси та уподобання в світі професій;
- розвивати здібність співвідносити свої можливості з вимогами до професій;
- формувати усвідомлений підхід до свого майбутнього професійного самовизначення.

Цикл занять складається має складатися з трьох блоків:

1. Умови вибору професії.
2. Помилки при виборі професії.
3. Мій усвідомлений вибір професії. Форми роботи: міні-лекції, бесіди, вправи.

Кожна структурна одиниця включає інформаційно-рефлексивну складову.

Інформаційний компонент (міні-лекції) спрямований на розширення простору усвідомлення змісту, важливого для роботи на уроці та самовизначення:

- правила роботи в групі;
- зміст і передумови процесу професійного самовизначення особистості.

Основні прийоми добираються таким чином, щоб під час кожного заняття створювалось і домінувало рефлексивне або творче середовище.

Уявімо детальніше зміст занять основної частини.

Під час першої теми «Умови вибору професії» розв'язуються такі завдання:

- усвідомлення важливості вдалого вибору професії, формування особистого ставлення учня до різноманітних професій;
- розширення знань учнів про професії, професійні вимоги;
- збагачення уявлень учнів про світ професій і їх особливості, усвідомлення алгоритму професійного самовизначення.

Поставлені завдання реалізуються шляхом мікроінформування про поняття покликання, вибір професії, важливість правильного вибору професії; вимоги професії до людини, а також з використанням таких основних розвивальних прийомів:

- Гра «Відгадай професію»;
- Робота в групах;
- Гра «Подарунок»;
- Вправа «Автопортрет»;
- Вправа «Світ професій».

У процесі розкриття змісту другої теми «Помилки при виборі професії» робота спрямована на:

- визначення помилки, яких припускаються при виборі професій, сприяння формуванню усвідомленого вибору, вчитися враховувати свої інтереси, нахили й здібності під час вибору професії;

– сприяння формуванню усвідомленого вибору професії, внутрішній переконаності в правильності свого вибору, надання інформації про вимоги професії до людини й причини можливих перешкод в опануванні певних професій.

З метою виявлення помилок при виборі професії ми використали низку вправ та прийомів:

- Вправа «Престижні і неprestижні професії»;
- Вправа «Думки про легке життя»;
- Гра «Не помились!»;
- Колективне обговорення проблеми.

Третя тема «Мій усвідомлений вибір професії» має на меті розв'язання таких завдань:

- створення індивідуального плану дій щодо визначення професії;
- розвиток вміння планувати свої дії, робити усвідомлений вибір;
- сприяння усвідомленому вибору професії, подальшому обміркуванню співвідношення адекватної самооцінки та професійних вимог.

На цьому етапі доцільним є застосування технік:

- Гра «Людина – професія»;
- Робота в групах;
- Практичне виконання творчого завдання.

Формою відстеження ефективності занять є проведення анкетування в кінці курсу. Однак оригінальна анкета не вимірює результативність, оскільки учасники ще не мали можливості застосувати навички, які вони щойно навчилися. Одразу після сеансу вимірюється лише реакція учасників на процес, а не ефективність самого сеансу. Потрібно трохи почекати (місяць і більше) і лише потім задавати питання учасникам.

Отже, педагогічно-психологічний зміст професійного самовизначення полягає не просто у виборі конкретної професії, а в знаходженні особистісних основ цього вибору, що суб'єктивно переживається як пошук

покликання, що відповідає потребі зрозуміти себе та відшукати сенс свого життя.

Оптимізація професійного самовизначення на ранніх етапах полягає в спрямуванні особистості на самостійний, свідомий вибір професії, який повинен здійснюватися у результаті аналізу своїх внутрішніх ресурсів, зокрема своїх здібностей, потреб, мотивів, життєвих цілей та співвідношення їх з вимогами та можливостями обраної професії.

Висновки до третього розділу

1. Аналізуючи результати дослідження, для всієї вибірки учнів можна відзначити, що у виборі сфери діяльності переважає гуманітарна (52%), серед учнів переважає відповідність типу професій «Людина-Людина», вони вважають за краще вибирати професії, пов'язані зі спілкуванням, обслуговуванням людей. Також у старших школярів переважає більшою мірою інтелектуальний (20%) і соціальний тип (20%) особистості. Соціальний відрізняється вираженими соціальними вміннями: умінням спілкуватися; прагненням до лідерства; потребами в численних соціальних контактах. А інтелектуальний тип характеризується орієнтацією на розумову працю. Він раціональний, асоціальний, аналітичний та незалежний, має високорозвинені і невербальні, і вербальні здібності.

2. Проаналізувавши результат дослідження особистісної зрілості старших школярів можна зробити висновок, що один аспект, а саме мотивація досягнень, у більшості юнаків на задовільному рівні, а ось по інших показниках ми бачимо, що у багатьох незадовільний рівень. Тобто юнакам треба допомогти підняти такі показники, як впевненість у своїх можливостях, привити інтерес до суспільно-політичного життя, до патріотизму, вміти стримувати емоції, щоб інтелект переважав над почуттям, бути більш доброзичливими до людей, проявляти емпатію та вміти слухати інших. За результатом тесту на управління мотивацією, ми бачимо, що

відсоток професійної мотивації дуже низький (20%), а ось люмпенізований тип навпаки високий (44%). Також, можна побачити, що більшість досліджуваних, а саме 90 %, оцінюють своє минуле як позитивне, хоча негативні події також займають відповідне місце в їх житті і це в достатній кількості відмічає 62 % досліджуваних. При цьому старші школярі переважно орієнтовані на майбутнє, що, притаманне періоду юності, коли особи мають дещо максималістське бачення світу і вважають, що всі звершення ще попереду. Що стосується теперішнього, то більшість досліджуваних орієнтовані на гедоністичне теперішнє, тобто отримують насолоду від життя тут і зараз. Відсоток показника фаталістичного теперішнього більше середнього, це може пояснюватися тим, що старші школярі не завжди роблять щось задля досягнення поставлених цілей, вважаючи, що життя підпорядковується долі та вищим силам і не залежить від них самих.

3. При педагогічній підтримці постановки життєвих цілей та завдань старших школярів необхідно враховувати можливість коригування та доповнення основних цілей та засобів, у зв'язку з можливою зміною конкретної ситуації розвитку особистості. З появою чітких і структурованих цілей і завдань життєвого плану особистість переходить від зовнішнього нормативного регулювання поведінки до внутрішньої, заснованої на потреби свідомої організації свого життя відповідно до проекту «майбутнього Я». Це проявляється у навчанні у вибіркового відношенні до ряду предметів, пов'язаних із майбутньою професійною діяльністю та шляхами здобуття професії. Вибираючи майбутню професію, старші школярі, як правило, наголошують на свої інтереси, схильності, не враховуючи при цьому власної адекватності вимогам тієї чи іншої сфери професійної діяльності. Для багатьох ситуація вибору виявляється стресовою. Причини цього криються в тому, що, з одного боку, їм страшно брати на себе відповідальність за свої вчинки, з іншого – вони просто не знають, як грамотно ухвалити рішення, щоб воно відповідало їхнім інтересам та цілям. Кваліфікована підтримка

полягає в тому, щоб допомогти старшим школярам: визначити наявність та спрямованість своїх професійних інтересів та схильностей, особистісних та ділових якостей, необхідних для оволодіння певною сферою професійної праці; інформувати їх про зміст та умови праці в рамках цікавої професії; ознайомити з правилами прийняття рішення та планування свого професійного шляху.

ВИСНОВКИ

У ході роботи над кваліфікаційною роботою ми провели теоретико-емпіричне дослідження особливостей становлення життєвих планів і професійних інтересів у старших школярів.

1. Проаналізували наукову літературу з проблеми професійного самовизначення, розвитку життєвих планів і професійних інтересів у старших школярів. Процеси самовизначення в юнацькому віці визначаються потребою у самореалізації. Крім того, відбувається активізація процесів самопізнання та формування свого «я», визначення власної життєвої позиції та світогляду. Тому, потреба старшокласників у професійному самовизначенні стає основною умовою їх подальшого розвитку. Отже, професійне самовизначення – це складне структурне новоутворення взаємопов'язаних і поєднаних переконаннями морально-вольових якостей особистості, способів поведінки, знань про професії, практичні вміння і навички, сформовані у відповідності з вимогами суспільства й можливостями освітнього процесу в школі. Структурним стрижнем мотиваційно-потребової сфери є її часова орієнтація. Часова перспектива – не просто знання, уявлення чи мрії про майбутнє, це сукупність взаємопов'язаних і значущих для особистості цілей в житті, що орієнтує думки, переживання та дії дитини, підлітка, юнака як на найближчий (тиждень, місяць), так і на віддалене (роки, десятиліття) майбутнє. Часова перспектива включає в конкретні життєві плани і те, що називається метою та змістом життя. Проаналізувавши все вищевикладене та зважаючи на складність розглянутих понять, можна з впевненістю сказати: для того, щоб підліток правильно і усвідомлено вибрав професію, котра б відповідала суспільним і особистісним потребам, визначив свою професійну позицію, йому необхідна кваліфікована допомога. А саме: розумне педагогічне втручання, професійне консультування та послідовне проведення всіх етапів профорієнтаційної роботи.

2. Здійснили вибір методів і методик дослідження часової перспективи, життєвих планів, професійних інтересів в учнів 9-11 класів. Емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення особливостей розвитку життєвих планів і професійних інтересів у старших школярів, воно включало три етапи: підготовчий, діагностичний, аналітичний. На підготовчому етапі здійснювався пошук і відбір методик, сформована вибірка дослідження, визначено організаційні умови проведення дослідження (час, місце); на діагностичному етапі проведено заплановані вимірювальні процедури; на аналітико-інтерпретаційному етапі проводився аналіз отриманих результатів, їх інтерпретація та узагальнення. До психодіагностичного комплексу методик увійшли: диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) Є. Клімова; тест Дж. Холланда на визначення професійного типу особистості; тест-опитувальник особистісної зрілості Ю. Гільбуха; тест «Управління мотивацією» (В. Герчікова) та методика діагностики часової перспективи особистості Ф. Зімбардо.

3. З'ясували особливості часової перспективи, життєвих планів, професійних інтересів в учнів 9-11 класів. Ми можемо відзначити, що у виборі сфери діяльності юнаки надають перевагу гуманітарній (52%), серед учнів переважає відповідність типу професій «Людина-Людина», вони вважають за краще вибирати професії, пов'язані зі спілкуванням, обслуговуванням людей. Також у старших школярів переважає більшою мірою інтелектуальний (20%) і соціальний тип (20%) особистості. Соціальний відрізняється вираженими соціальними вміннями: умінням спілкуватися; прагненням до лідерства; потребами в численних соціальних контактах. А інтелектуальний тип характеризується орієнтацією на розумову працю. За результатом дослідження особистісної зрілості старших школярів можна зробити висновок, що один аспект, а саме мотивація досягнень, у більшості юнаків на задовільному рівні, а ось по інших показниках ми бачимо, що у багатьох незадовільний рівень. Тобто юнакам треба допомогти підняти такі показники, як впевненість у своїх можливостях, привити інтерес

до суспільно-політичного життя, до патріотизму, вміти стримувати емоції, щоб інтелект переважав над почуттям, бути більш доброзичливими до людей, проявляти емпатію та вміти слухати інших. За результатом тесту на управління мотивацією, ми бачимо, що відсоток професійної мотивації дуже низький (20%), а ось люмпенізований тип навпаки високий (44%). Також, можна побачити, що більшість досліджуваних, а саме 90 %, оцінюють своє минуле як позитивне, хоча негативні події також займають відповідне місце в їх житті і це в достатній кількості відмічає 62 % досліджуваних. При цьому старші школярі переважно орієнтовані на майбутнє, що, притаманне періоду юності, коли особи мають дещо максималістське бачення світу і вважають, що всі звершення ще попереду. Що стосується теперішнього, то більшість досліджуваних орієнтовані на гедоністичне теперішнє, тобто отримують насолоду від життя тут і зараз. Відсоток показника фаталістичного теперішнього більше середнього, це може пояснюватися тим, що старші школярі не завжди роблять щось задля досягнення поставлених цілей, вважаючи, що життя підпорядковується долі та вищим силам і не залежить від них самих.

4. Розроблено методичні рекомендації щодо педагогічного супроводу становлення життєвих планів та професійних інтересів старших школярів. При педагогічній підтримці постановки життєвих цілей та завдань старших школярів необхідно враховувати можливість коригування та доповнення основних цілей та засобів, у зв'язку з можливою зміною конкретної ситуації розвитку особистості. З появою чітких і структурованих цілей і завдань з життєвого плану особистість переходить від зовнішнього нормативного регулювання поведінки до внутрішньої, заснованої на потреби свідомої організації свого життя відповідно до проекту «майбутнього Я». Це проявляється у навчанні у вибіркового відношенні до ряду предметів, пов'язаних із майбутньою професійною діяльністю та шляхами здобуття професії. Вибираючи майбутню професію, старші школярі, як правило, наголошують на своїй інтересі, схильності, не враховуючи при цьому власної

адекватності вимогам тієї чи іншої сфери професійної діяльності. Для багатьох ситуація вибору виявляється стресовою. Причини цього криються в тому, що, з одного боку, їм страшно брати на себе відповідальність за свої вчинки, з іншого – вони просто не знають, як грамотно ухвалити рішення, щоб воно відповідало їхнім інтересам та цілям. Кваліфікована підтримка полягає в тому, щоб допомогти старшим школярам: визначити наявність та спрямованість своїх професійних інтересів та схильностей, особистісних та ділових якостей, необхідних для оволодіння певною сферою професійної праці; інформувати їх про зміст та умови праці в рамках цікавої професії; ознайомити з правилами прийняття рішення та планування свого професійного шляху.

Аналізуючи все вищесказане можемо зробити висновок, що ми досягли мети нашого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова К. А. Психология и сознание личности. Москва: МОДЭК, 1999, 224 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология. М.: Аспект Пресс, 2001. 290 с.
3. Балацька Н. Професійна орієнтація учнів у сучасних середніх школах Англії : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2004. 23 с.
4. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание [пер. с англ.]. Москва: Прогресс, 1986. 420 с.
5. Бех І. Модель професіонала у контексті сучасної соціокультурної ситуації. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2001. №3. С. 57 - 62.
6. Бех І. Образ „Я” як мета формування і розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1998. №2. С. 30 – 41.
7. Богуш А., Григоренко Г. Запрошуємо до розмови. К. : Освіта, 1997. 152с.
8. Бохонкова Ю. О. Психологічні умови професійного самовизначення старшокласників на сучасному етапі розвитку суспільства. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка*. Київ, 2015. Т. 6, вип. 10. С. 14-21.
9. Ваколюк І. Тиждень профорієнтації у школі. *Психолог*. 2009. № 46. С.17-24
10. Вітковська О. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації. К. : Науковий світ, 2001. 134 с.
11. Владкова В. Профорієнтація. Львів : Новий світ – 2000, 2007. 160 с.
12. Волков Б. Основы профессиональной ориентации : учеб. пособие

для вузов. М. : Академический Проект, 2007. 333 с.

13. Гладкова В. Профорієнтація. Львів : Новий-Світ, 2007.
14. Гончарова Н. Основи вибору професії : консультативний тренінг. Полтава : АСМІ, 2007. 48 с.
15. Гончарова Н. Психологічні особливості старших підлітків з низьким рівнем навчальних досягнень в умовах профорієнтації : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2007. 22 с.
16. Готовність учня до профільного навчання / ред. С. Максименка, О. Главник. К. : Мікрос - СВС, 2003. 112 с.
17. Грабська О. Профорієнтаційна робота зі школярами у гімназії. *Рідна школа*. 2004. №10. С 16-17.
18. Григораш О. Структура визначення профільності навчання і довузівська підготовка в Херсонському обласному ліцеї. *Імідж сучасного педагога*. 2001. № 6. С 62-63.
19. Грішнова О. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. К. : Знання, 2001. 254 с.
20. Гуцан Н. Сучасні проблеми профорієнтаційної роботи зі старшокласниками. *Трудове навчання*. 2009. №11. С. 6-12.
21. Дворніченко Л. Професійна самореалізація особистості в суспільстві ризику: шанси і обмеження : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти». Харків, 2011. 19 с.
22. Загальна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К.: Каравела, 2012. 464 с.
23. Закатнов Д. Прогностична модель системи профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю. *Професійно-технічна освіта*. 2009 № 1. С. 23-29.
24. Закатнов Д. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення. К. : Пед. думка, 2012. 160 с.
25. Закон України «Про освіту». URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

26. Зінченко В., М'якоступ О. Вивчення особистості школяра з метою профорієнтації (Методичні рекомендації). Суми: Мрія, 1990. 60 с.
27. Кавецький В. Мотиваційна основа вибору професії школярами. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2008. № 3. С. 29-35.
28. Калюжна Ю. Психологічні основи здійснення профорієнтаційної роботи зі шкільною молоддю. *Удосконалення педагогічної майстерності в умовах особистісно зорієнтованої освіти*. Полтава : ПОППО, 2006. С 168-176.
29. Киричук В., Романова Л. Система роботи класного керівника з учнівським колективом на засадах психолого-педагогічного проектування особистісного розвитку: Психолого-педагогічна діагностика, аналіз, моделювання, програмування корекційно-виховного процесу. - Харків: Ранок, 2002. 128 с.
30. Корнієнко І. Професійні орієнтації в системі життєвих стратегій старшокласника. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 5. С. 35-38.
31. Корчікова І. Особистісна автономія як чинник визначення життєвої перспективи в юнацькому віці. К., 2013. – 246 с
32. Крапивницька А. О. Особливості професійного самовизначення старшокласників з різним соціометричним статусом. *Психологічні дослідження: наукові праці викладачів та студентів соціально – психологічного факультету*. 2018. Вип. 10. С. 52-55.
33. Курсові роботи з психології: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге вид., перероб. і доп. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. С. 104.
34. Леонтьев Д. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего. *Вопросы психологии*. 2001. № 1. С. 57-65.
35. Массанов А. Психологічні бар'єри у професійному самовизначенні особистості. *Психологія і суспільство*. 2014. № 2. С. 73-89.

36. Мельник О. Підготовка старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного трудового навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання». К., 2003. 20 с.
37. Мерцалов С. Трудове виховання як умова професійного самовизначення учнівської молоді. Біологія. *Шкільний світ*. 2010. листоп. (№33). С. 9-11.
38. Морін О. Л. Результати дослідження змісту і педагогічних засобів підготовки учнів старших класів до професійного самовизначення в умовах профільного навчання. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. НАПН України, Ін-т проблем виховання. Київ, 2013. Вип. 17, кн. 2. С. 6-14.
39. Мельник О., Романчук В. Основи вибору професій: Експериментальна програма та збірник практичних завдань. К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2001. 98 с.
40. Охременко О. Складання професіограм. К.: ВГІ НАОУ, 2001. 92 с.
41. Професійна діагностика / упоряд. Т. Гончаренко. К., 2004. 120 с.
42. Теорія і практика професійно-орієнтаційної роботи з молоддю / М. Є. Скиба, О. М. Коханко. Хмельницький: ХНУ, 2007. 322 с.
43. Теслюк В. Основи профорієнтаційної роботи. Київ : Ліра, 2017. 304 с.
44. Титаренко Т. Життєві завдання особистості як соціально-психологічний чинник моделювання майбутнього. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2007. Вип. 16 (19). С. 304-311.
45. Ткаченко В. Профорієнтаційна робота. *Директор школи*. 2011. трав. (№ 19). С. 19-22
46. Уруський В. Професійна орієнтація учнівської молоді. *Директор школи*. 2010. №38-39. С. 3-44.
47. Філіппов Ю. Трудова соціалізація молоді в процесі суспільно-

корисної праці. *Соціальна педагогіка та практика*. 2010. № 3. С. 58-64.

48. Форостовська Т. О. Гуманітаризація освіти як умова формування готовності до реалізації професійного самовизначення майбутніх учителів хімії. *Грааль науки*. (5), 2021. С. 232-235.

ДОДАТКИ

Додаток А

«Диференційно-діагностичний опитувальник» (ДДО) Є. Клімова

Мета: Діагностика схильностей та професійних інтересів старшокласників (для відбору згідно з класифікацією типів професій)

Зміст методики: у кожній із 20 пар запропонованих видів діяльності виберіть тільки один вид і у відповідній клітинці листка відповідей поставте знак «+».

Час обстеження необмежений. Над запитаннями не потрібно довго задумуватися і тому зазвичай на виконання завдання потрібно 20-30 хв

Інструкція: «Припустимо, що після відповідного навчання Ви зможете виконувати будь-яку роботу. Та якби Вам довелось вибирати із двох можливостей, якій би роботі Ви віддали перевагу?»

Текст опитувальника:

1а Доглядати за тваринами або 1б Обслуговувати машини, прибори, (слідкувати, регулювати)

2а Допомогати хворим людям або 2б Складати таблиці, схеми, програми для обчислювальних машин

3а Слідкувати за якістю книжкових ілюстрацій, плакатів, художніх листівок, аудіо-відеокaset або 3б Слідкувати за станом, розвитком рослин

4а Обробляти матеріали (дерево, тканину, залізо, пластмасу тощо) або 4б Доводити товари до споживача, рекламувати, продавати

5а Обговорювати науково-популярні книги, статті або 5б Обговорювати художні книги (або п'єси, концерти)

6а Вирощувати молодняк (тварин певної породи) або 6б Переконувати однолітків, знайомих у виконанні будь-яких дій (трудових, навчальних, спортивних)

7а Копіювати малюнки, зображення (або налагоджувати музичні інструменти) або 7б Керувати будь-яким вантажним чи транспортним засобом, трактором, тепловозом тощо

8а Повідомляти, роз'яснювати людям потрібну їм інформацію (в бюро довідок, на екскурсії тощо або 8б Оформляти виставки, вітрини (або приймати участь в підготовці п'єс, концертів)

9а Ремонтувати речі, вироби (одяг, техніку), житло або 9б Шукати і виправляти помилки в текстах, таблицях, малюнках

10а Лікувати тварин або 10б Виконувати обчислення і підрахунки

11а Виводити нові сорти рослин або 11б Конструювати, проектувати нові види промислових виробів (машини, одяг, будинки, продукти харчування тощо

12а Вирішувати конфліктні ситуації між людьми, переконувати, роз'яснювати, наказувати, заохочувати або 12б Розбиратися в кресленні, схемах, таблицях (перевіряти, уточнювати, приводити в порядок)

13а Спостерігати, вивчати роботу гуртків художньої самодіяльності або 13б Спостерігати, вивчати життя мікробів

14а Обслуговувати, налагоджувати медичні прибори, апарати або 14б Надати людям медичну допомогу при пораненнях, вивихах, опіках тощо

15а Художньо описувати, зображувати події (що спостерігаються і уявляються) або 15б Складати точні описи-звіти про явища, події, що спостерігаються, об'єкти, що вимірюються, тощо

16а Робити лабораторні аналізи в лікарні або 16б Приймати, оглядати хворих, розмовляти з ними, призначати лікування

17а Фарбувати або розписувати стіни приміщень, поверхню виробів або 17б Здійснювати монтаж або збір машин, приборів

18а Організовувати культпоходи ровесників в театри, музеї, екскурсії, туристичні походи тощо або 18б Грати на сцені, приймати участь у концертах

19а Виготовляти за ескізами деталі, вироби (машини, одяг), будувати будинки або 19б Займатися кресленнями, копіювати ескізи, карти

20а Вести боротьбу з хворобами рослин, із шкідниками лісу, саду або 20б Працювати на клавішних машинах (друкарській машині, телетайпі, клавіатурі комп'ютера)

1. 1а, 3б, 6а, 10а, 11а, 13б, 16а, 20а
2. 1б, 4а, 7б, 9а, 11б, 14а, 17б, 19а
3. 2а, 4б, 6б, 8а, 12а, 14б, 16б, 18а
4. 2б, 5а, 9б, 10б, 12б, 15а, 19б, 20б
5. 3а, 5б, 7а, 8б, 13а, 15б, 17а, 18б

Інтерпретація отриманих даних

Лист відповідей складений так, щоб можна було підрахувати кількість знаків «+» в кожному із 5-ти стовпчиків, які відповідають певному типу професій. Підрахуйте, який тип професії одержав максимальну кількість знаків «+». Назви типів професій за стовпчиками:

1. «Людина - природа» - професії, пов'язані з рослинництвом, тваринництвом, лісовим господарством (тобто, об'єктом праці є живі організми та нежива природа): агроном, тваринник, зоотехнік, ветеринар, садівник, лісник, геолог, нафтовик, гірник, фізик, хімік - неорганік, географ тощо.

2. «Людина - техніка» - технічні професії (об'єктом праці служать технічні системи, машини, устаткування, матеріали, енергія): токар, слюсар, шофер, конструктор, інженер, тракторист, радіотехнік, сантехнік тощо.

3. «Людина - людина» - професії, пов'язані з обслуговуванням людей, із спілкуванням (предметом праці є люди, групи, колективи): офіціант, продавець, вчитель, вихователь, юрист, лікар, психолог, соціолог; керівник класу, групи, гуртка, підприємства, дипломат, міліціонер, провідник тощо.

4. «Людина - знакова система» - професії, пов'язані з обліком, базами даних, цифровими та буквеними знаками, в тому числі і музичні спеціальності (об'єктом праці є умовні знаки, шифри, коди, таблиці):

коректори, програмісти, секретарі, статисти, оператори ЕОМ, бібліотекарі, комірники, економісти тощо.

5. «Людина - художній образ» - творчі спеціальності (об'єктом праці є художні образи, їх елементи і особливості): фотограф, художник, поет, письменник, артист, музикант, ювелір, композитор, дизайнер, модельєр тощо. Примітка: Багато професій можна віднести до кількох типів, наприклад, артист - до 5 і 3 типу, письменник - до 4 і 5. Змішаними є професії більшості керівників, у тому числі керівників гуртків, класоводів, класних керівників.

Додаток Б

**Визначення професійного типу особистості Дж. Холланда
(Дж. Холланда)**

Тест призначений для визначення професійної спрямованості особистості.

Інструкція до тесту:

Виберіть одну з двох пропонованих професій, але не з точки зору престижності, а з точки зору її суті: «Чи можу я займатися даним видом діяльності, чи хочу я цього?».

Перший варіант.

№	Варіант А	Варіант Б
1	Інженер-технолог	Інженер-конструктор
2	В'язальник	Санітарний лікар
3	Кухар	Набірний
4	Фотограф	Завідувач магазином
5	Кресляр	Дизайнер
6	Філософ	Психіатр
7	Вчений-хімік	Бухгалтер
8	Редактор наукового журналу	Адвокат
9	Лінгвіст	Перекладач художньої літератури
10	Лікар-психіатр	Статистик
11	Завуч	Голова профкому
12	Спортивний лікар	Фельетоніст
13	Нотаріус	Постачальник
14	Перфоратор	Карикатурист
15	Політичний діяч	Письменник
16	Садівник	Метеоролог
17	Водій тролейбуса	Медсестра
18	Інженер-електронник	Секретар-машиністка
19	Маляр	Художник по металу
20	Біолог	Окуліст
21	Телеоператор	Режисер
22	Гідролог	Ревізор
23	Зоолог	Головний зоотехнік
24	Математик	Архітектор
25	Працівник дитячої кімнати міліції	Рахівник
26	Вчитель	Командир частини
27	Вихователь	Художник по кераміці
28	Економіст	Завідувач відділом
29	Коректор	Критик
30	Завгосп	Диригент
31	Радіооператор	Спеціаліст з ядерної фізики
32	Налагоджувальник	Монтажник
33	Агроном-насіннезнавець	Голова колгоспу
34	Закрійник-модельєр	Декоратор
35	Археолог	Експерт
36	Працівник музею	Консультант
37	Вчений	Актор
38	Логопед	Стенографіст
39	Лікар	Дипломат
40	Головний бухгалтер	Директор
41	Поет	Психолог
42	Архіваріус	Скульптор

Другий варіант.

№	Варіант А	Варіант Б
1	Автомеханік	Авіаконструктор
2	Єгер	Інтерв'юер
3	Кондитер	Діловод
4	Пасічник	Адміністратор
5	Радіооператор	Актор
6	Астроном	Гід-екскурсовод
7	Бактеріолог	Коректор текстів
8	Зоолог	Брокер
9	Мінеролог	Актор цирку
10	Гувернантка	Працівник архіву
11	Священик	Голова адміністрації
12	Консультант із профорієнтаційної роботи	Драматург
13	Фінансовий контролер	Директор
14	Шифрувальник	Мистецтвознавець
15	Директор магазину	Композитор
16	Горний інженер	Біофізик
17	Фермер	Репетитор
18	Маляр	Укладач каталогів
19	Мисливствознавець	Директор ринка
20	Електротехнік	Карикатурист
21	Біолог	Сімейний лікар
22	Вірусолог	Контролер-кассир
23	Генетик	Менеджер
24	Гідробіолог	Письменник
25	Вихователь у дитячому садку	Кресляр
26	Інструктор із плавання	Начальник відділу збуту
27	Медична сестра	Манекенниця
28	Набірник типографії	Торговець оптом
29	Переписувач нот	Музичний аранжувальник
30	Начальник будівництва	Музикант-виконавець
31	Машиніст тепловозу	Інженер-дослідник
32	Кравець	Консультант служби знайомств
33	Рульовий-моторист	Регістратор
34	Штукатур	Підприємець
35	Садівник	Танцюрист
36	Редактор наукового журналу	Вчитель
37	Фізик-теоретик	Копіювальник креслень
38	Іхтіолог	Президент банку
39	Вчений-теоретик	Художник з інтер'єру
40	Викладач іноземної мови	Контролер якості продукції
41	Тренер з лікувальної фізкультури (ЛФК)	Постачальник
42	Соціальний працівник	Художник-мультиплікатор
43	Продюсер телебачення	Режисер

Ключ до тесту**Перший варіант**

1. Реалістичний тип: 1, 2, 3, 4, 5, 16, 17, 18, 19, 21, 31, 32, 33, 34 - усі А.
2. Інтелектуальний тип: 1Б, 6А, 7А, 8А, 9А, 16Б, 20А, 22А, 23А, 24А, 31Б, 35А, 36А, 37А.
3. Соціальний тип: 2Б, 6Б, 10А, 11 А, 12А, 17Б, 20Б, 25А, 26А, 27А, 36Б, 38А, 39А, 41Б.
4. Конвенціональний тип: 3Б, 7Б, 10Б, 13А, 14А, 18Б, 22Б, 25Б, 28А, 29А, 32Б, 40А, 42А, 38Б.
5. Заповзятливий тип: 4Б, 8Б, 11Б, 13Б, 15А, 23Б, 26Б, 28Б, 30А, 33Б, 35Б, 37Б, 39Б, 40Б.

6. Артистичний тип: 5Б, 9Б, 12Б, 14Б, 15Б, 19Б, 21Б, 24Б, 27Б, 29Б, 30Б, 34Б, 41А, 42Б.

Другий варіант

1. Реалістичний тип (15): 1А, 2А, 3А, 4А, 5А, 16А, 17А, 18А, 19А, 20А, 31А, 32А, 33А, 34А, 35А.

2. Інтелектуальний тип (15): 1Б, 6А, 7А, 8А, 9А, 16Б, 21А, 22А, 23А, 24А, 31Б, 36А, 37А, 38А, 39А

3. Соціальний тип (15): 2Б, 6Б, 10А, 11А, 12А, 17Б, 21Б, 25А, 26А, 27А, 32Б, 36Б, 40А, 41А, 42А.

4. Конвенціональний тип (14): 3Б, 7Б, 10Б, 13А, 14А, 18Б, 22Б, 25Б, 28А, 29А, 33Б, 37Б, 40Б, 43А.

5. Заповзятливий тип (14): 4Б, 8Б, 11Б, 13Б, 15А, 19Б, 23Б, 26Б, 28Б, 30А, 34Б, 38Б, 41Б, 43Б.

6. Артистичний тип(13): 5Б, 9Б, 12Б, 14Б, 15Б, 20Б, 24Б, 27Б, 29Б, 30Б, 35Б, 39Б, 42Б.

За кожний збіг з ключем нараховується 1 бал.

Обробка результатів:

У другому варіанті необхідно нормувати результати за шкалами. Для цього набрану респондентом кількість балів за кожною шкалою розділіть на число, яке в ключі стоїть в дужках поруч із назвою шкали (наприклад, для реалістичного типу – це 15) і помножте на 100%.

Домінуючим у випробуваного є той тип за яким він набрав максимальну кількість балів.

Інтерпретація результатів:

Нижче наводяться назви типів з їх коротким описом та перераховуються деякі професії, в яких представники відповідного типу зможуть найбільш повно розкрити свої здібності, досягти успіху і особистого задоволення. Важливо підкреслити, що кожна людина володіє особистими якостями, характерними для всіх шести типів, однак домінують при цьому риси всього лише одного або декількох типів.

Реалістичному типу особистості властива емоційна стабільність, орієнтація на сьогоднішній день. Представники даного типу займаються конкретними об'єктами та їх практичним використанням: речами, інструментами, машинами. Віддають перевагу заняттям, що вимагають моторних навичок, спритності, конкретики. Професії – механік, електрик, інженер, моряк, водій та ін.

Артистичний тип відсторонюється від чітко структурованих проблем та видів діяльності, які передбачають велике фізичне навантаження. У спілкуванні з оточуючими спираються на свої безпосередні відчуття, емоції, інтуїцію та уяву. Йому притаманний складний погляд на життя, гнучкість, незалежність суджень. Властива несоціальність та оригінальність. Професії – музикування, малярство, літературна творчість, фотографія, театр та ін.

Соціальний тип ставить перед собою такі цілі і завдання, які дозволяють йому встановити тісний контакт з навколишнім соціальним середовищем. Володіє соціальними вміннями та має потребу в соціальних контактах. Прагне повчати, виховувати. Гуманний. Здатний пристосуватися практично до будь-яких умов. Намагається триматися осторонь від інтелектуальних проблем. Вони активні та вирішують проблеми, спираючись головним чином на емоції, почуття та вміння спілкуватися. Професії – лікар, вчитель, психолог, соціальний працівник та ін.

Конвенціональний тип віддає перевагу чітко структурованій діяльності. З навколишнього середовища він обирає цілі, завдання та цінності, що виникають з звичаїв й обумовлені станом суспільства. Йому властиві серйозність наполегливість, консерватизм, старанність. Відповідно до цього його підхід до проблем носить стереотипний, практичний та конкретний характер.

Професії – машинопис (друкарська справа), бухгалтерія, програмування та ін. Заповзятливий тип обирає такі цілі, цінності та завдання, які дозволяють йому проявити енергію, ентузіазм, імпульсивність, домінантність, реалізувати любов до пригод. Йому не до душі заняття,

пов'язані з ручною працею, а також ті, що вимагають посидючості, великої концентрації уваги та інтелектуальних зусиль. Надає перевагу керівним ролям, за допомогою яких може задовольнити свої потреби в домінантності та визнанні. Активний, заповзятливий. Професії – директор, журналіст, адміністратор, підприємець та ін.

Інтелектуальний тип орієнтований на розумову працю. Він аналітичний, раціональний, незалежний, оригінальний. Переважають теоретичні та, певною мірою, естетичні цінності. Замість роздумувати про проблему він вважає за краще займатися реалізацією пов'язаних з нею рішень. Йому подобається вирішувати завдання, що потребують абстрактного мислення. Професії в першу чергу наукові – математик, фізик, астроном та ін.

Додаток В**Тест-опитувальник особистісної зрілості З. Гільбуха**

Мета: діагностика рівня особистісної зрілості. Вік застосування: від 15 років і старше.

Зрілість – це результат дорослішання, тобто якість, залежна, перш за все, від віку, причому це поняття поширюється як на людський організм, так і на особистість, тобто на ті якості, які пов'язані із засвоєнням моральних норм, принципів міжособистісного спілкування, поведінки у колективі і т.д. Чим старша дитина, молода людина або дівчина, тим, як правило, вище і рівень особистісної зрілості.

Однак особистісна зрілість не є функцією одного лише віку. Багато що тут залежить і від конкретних умов, в яких зростав і виховувався дана людина. Тому деякі підлітки відрізняються вже достатньою особистісною зрілістю, тоді як окремі дорослі і навіть літні люди в своїх поглядах і установках по відношенню до важливих аспектів людських взаємин залишаються дітьми.

Грунтуючись на загальноприйнятих уявленнях, виділяють 5 аспектів, що складають особову зрілість:

1. Мотивація досягнень. Під цим терміном мається на увазі загальна спрямованість діяльності індивіда на значимі життєві цілі, прагнення до максимально повної самореалізації, самостійність, ініціативність, прагнення до лідерства, до досягнення високих результатів у вживаються діях.

2. Ставлення до свого «Я» («Я» - концепція). Ця шкала оцінює особистість людини за такими характеристиками зрілості, як впевненість у своїх можливостях, задоволеність своїми здібностями, темпераментом і характером, своїми знаннями, вміннями та навичками. Разом з тим даний аспект передбачає такий суттєвий параметр поведінки, як адекватна самооцінка, висока вимогливість до себе, відсутність самовдоволення, скромність, повага до інших людей. Всі ці якості несумісні з так званим

комплексом неповноцінності, нерідко проявляється в неусвідомленому прагненні підбадьорити себе похвалянням, бравадою, саморекламою і т.д.

3. Почуття громадянського обов'язку. З цим поняттям пов'язані такі якості, як патріотизм, інтерес до явищ суспільно-політичного життя, почуття професійної відповідальності, потреба в спілкуванні, колективізм.

4. Життєва установка. В цей дуже умовний термін вкладають такі узагальнені якості, як розуміння відносності всього суцього, переважання інтелекту над почуттям, емоційну врівноваженість, розважливість (на противагу імпульсивності).

5. Здатність до психологічної близькості з іншою людиною. У це поняття включені такі особистісні якості, як доброзичливість до людей, емпатія (здатність до думки і співпереживання), вміння слухати, потреба у духовній близькості з іншими людьми.

Тест «Управління мотивацією» (В. Герчікова)

Як користуватися тестом?

Цей тест розроблений і апробований спеціально для того, щоб виявляти чинники мотивації, які високо оцінюються співробітником, а також ті фактори, яким він надає мало значення як потенційних джерел задоволення виконуваної роботою. Він дозволить виявити потреби і прагнення співробітника, і тим самим отримати деяке уявлення про його мотиваційних факторах. В основу тесту покладено зіставлення значимості ряду мотиваційних чинників, які є важливими з точки зору керівництва персоналом.

Інструкція. Необхідно розподілити 11 балів між чотирма варіантами кожного з тверджень, позначеними літерами (a), (b), (c) і (d). Всього тверджень 33, отже, виходить в цілому 363 бали. Якщо вам здається, що один з факторів найбільш важливий для вас, оцініть його у 11 балів; якщо ж ви вважаєте його зовсім не істотним, не присуджувати йому жодного балу; в інших випадках постарайтеся на власний розсуд розподілити всі 11 балів між чотирма запропонованими в кожному затвердження факторами. Слідкуйте за тим, щоб були присуджені всі 11 балів.

Опитувальник

1. Я вважаю, що міг би внести великий внесок на такій роботі, де ...
 - a) гарна заробітна плата та інші види винагород
 - b) є можливість встановити хороші взаємини з колегами по роботі
 - c) я міг би впливати на прийняття рішень і демонструвати свої переваги як працівника
 - d) у мене є можливість вдосконалюватися і рости як особистість
2. Я не хотів би працювати там, де ...
 - a) відсутні чіткі вказівки, що від мене потрібно
 - b) практично відсутні зворотний зв'язок і оцінка ефективності моєї роботи
 - c) те, чим я займаюся, виглядає мало корисним і малоцінним

d) погані умови роботи, занадто шумно або брудно

3. Для мене важливо, щоб моя робота ...

a) була пов'язана зі значною різноманітністю і змінами

b) давала мені можливість працювати з широким колом людей

c) забезпечувала мені чіткі вказівки, щоб я знав, що від мене потрібно

d) дозволяла мені добре пізнати тих людей, з ким я працюю

4. Я вважаю, що я не був би дуже зацікавлений роботою, яка ...

a) забезпечувала б мені мало контактів з іншими людьми

b) чи була б помічена іншими людьми

c) не мала б конкретних обрисів, так що я не був би впевнений, що від мене потрібно

d) була б пов'язана з певним обсягом рутинних операцій

5. Робота мені подобається, якщо ...

a) я чітко уявляю собі, що від мене потрібно

b) у мене зручне робоче місце, і мене мало відволікають

c) у мене хороші винагороду і заробітна плата

d) дозволяє мені вдосконалювати свої професійні якості

6. Вважаю, що мені б сподобалося, якщо ...

a) були б хороші умови роботи і було відсутнє б тиск на мене

b) у мене був би дуже хороший оклад

c) робота в дійсності була б корисна і приносила мені задоволення

d) мої досягнення і робота оцінювалися б гідно

7. Я не вважаю, що робота повинна ...

a) бути слабо структурованою, так що незрозуміло, що ж слід робити

b) надавати занадто мало можливостей добре пізнати інших людей

c) бути малокорисною для суспільства або нецікавою для виконання

d) залишатися невизнаною, або її виконання має сприйматися як само собою зрозуміле

8. Робота, що приносить задоволення ...

a) пов'язана зі значною різноманітністю, змінами і стимуляцією ентузіазму

b) дає можливість удосконалювати свої професійні якості і розвиватися як особистість

c) є корисною і значущою для суспільства

d) дозволяє мені бути креативним (проявляти творчий підхід) і експериментувати з новими ідеями

9. Важливо, щоб робота ...

a) визнавалася і цінувалася організацією, в якій я працюю

b) давала б можливості для персонального розвитку і вдосконалення

c) була пов'язана з великою різноманітністю і змінами

d) дозволяла б працівнику впливати на інших

10. Я не вважаю, що робота буде приносити задоволення, якщо

a) в процесі її виконання мало можливостей здійснювати контакти з різними людьми

b) оклад і винагорода не дуже хороші

c) я не можу встановити і підтримувати добрі відносини з колегами по роботі

d) у мене дуже мало самостійності або можливостей для прояву гнучкості

11. Найкращою є така робота, яка ...

a) забезпечує хороші робочі умови

b) дає чіткі інструкції і роз'яснення з приводу змісту роботи

c) передбачає виконання цікавих і корисних завдань

d) дозволяє отримати визнання особистих досягнень і якості роботи

12. Ймовірно, я не буду добре працювати, якщо ...

a) є мало можливостей ставити перед собою цілі і досягати їх

b) я не маю можливості вдосконалювати свої особисті якості

c) важка робота не отримує визнання і відповідної винагороди

d) на робочому місці пильно, брудно або шумно

13. При визначенні службових обов'язків важливо ...

a) дати людям можливість краще пізнати один одного

b) надати працівникові можливість ставити цілі і досягати їх

c) забезпечити умови для прояву працівниками творчого начала

d) забезпечити комфортність і чистоту місця роботи

14. Ймовірно, я не захочу працювати там, де ...

a) у мене буде мало самостійності і можливостей для вдосконалення своєї особистості

b) не заохочуються дослідження і прояв наукової цікавості

c) дуже мало контактів з широким колом людей

d) відсутні гідні надбавки і додаткові пільги

15. Я був би задоволений, якщо ...

a) була б можливість впливати на прийняття рішень іншими працівниками

b) робота надавала б широке розмаїття і зміни

c) мої досягнення були б оцінені іншими людьми

d) я точно знав би, що від мене потрібно і як я повинен це виконувати

16. Робота менше задовольняла б мене, якщо ...

a) не дозволяла б ставити і домагатися складних цілей

b) чітко не знав би правил і процедур виконання роботи

c) рівень оплати моєї праці не відповідав би рівню складності виконуваної роботи

d) я практично не міг би впливати на рішення, що приймаються і на те, що роблять інші

17. Я вважаю, що посада повинна надавати ...

a) чіткі посадові інструкції і вказівки на те, що від мене потрібно

b) можливість краще пізнати своїх колег по роботі

c) можливості виконувати складні виробничі завдання, що вимагають напруження всіх сил

d) різноманітність, зміни і заохочення

18. Робота приносила б менше задоволення, якщо ...

a) не допускала б можливості хоча б невеликого творчого вкладу

b) здійснювалася б ізольовано, тобто працівник мав би працювати на самоті

c) був відсутній б сприятливий внутрішній клімат, в якому працівник міг би професійно зростати

d) не давала б можливості впливати на прийняття рішень

19. Я хотів би працювати там, де ...

a) інші люди визнають і цінують виконувану мною роботу

b) у мене буде можливість впливати на те, що роблять інші

c) є гідна система надбавок і додаткових пільг

d) можна висувати і апробувати нові ідеї та проявляти креативність

20. Навряд чи я захотів би працювати там, де ...

a) не існує різноманіття або змін в роботі

b) у мене буде мало можливостей впливати на рішення, що приймаються

c) заробітна плата не дуже висока

d) умови роботи недостатньо хороші

21. Я вважаю, що приносить задоволення робота повинна передбачати ...

a) наявність чітких вказівок, щоб працівники знали, що від них вимагається

b) можливість виявляти креативність

c) можливість зустрічатися з цікавими людьми

d) почуття задоволення і дійсно цікаві завдання

22. Робота не буде приносити задоволення, якщо ...

a) передбачені незначні надбавки і додаткові пільги

b) умови роботи некомфортні або в приміщенні дуже шумно

c) працівник не має можливості порівнювати свою роботу з роботою інших

d) не заохочуються дослідження, творчий підхід і нові ідеї

23. Я вважаю важливим, щоб робота забезпечувала мені ...

a) безліч контактів з широким колом цікавих людей

b) можливість встановлення і досягнення цілей

c) можливість впливати на прийняття рішень

d) високий рівень заробітної плати

24. Я не думаю, щоб мені подобалася б робота, якщо ...

a) умови роботи некомфортні, на робочому місці брудно або шумно

b) мало шансів впливати на інших людей

c) мало можливостей для досягнення поставлених цілей

d) я не міг би виявляти креативність і пропонувати нові ідеї

25. У процесі організації роботи важливо ...

a) забезпечити чистоту і комфортність робочого місця

b) створити умови для прояву працівником самостійності

c) передбачити можливість різноманітності і змін

d) забезпечити людині широкі можливості контактів з іншими людьми

26. Швидше за все я не захотів би працювати там, де ...

a) умови роботи некомфортні, тобто шумно або брудно і т.д.

b) мало можливостей здійснювати контакти з іншими людьми

c) робота не є цікавою або корисною

d) робота рутинна і завдання рідко змінюються

27. Робота приносить задоволення, ймовірно, коли ...

a) люди визнають і цінують добре виконану роботу

b) існують широкі можливості для маневру і прояву гнучкості

c) можна ставити перед собою складні і сміливі цілі

d) існує можливість краще пізнати своїх колег

28. Мені б не сподобалася робота, яка ...

a) не була б корисною і не приносила б почуття задоволення

b) не містила б в собі стимулу до змін

c) не дозволяла б мені встановлювати дружні відносини з іншими

d) була б неконкретної і не ставила б складних завдань

29. Я б виявив прагнення працювати там, де ...

a) робота цікава і корисна

b) люди можуть встановлювати тривалі дружні взаємини

c) мене оточували б цікаві люди

d) я міг би впливати на прийняття рішень

30. Я не вважаю, що робота повинна ...

a) передбачати, щоб людина більшу частину часу працював в поодиночці

b) давати мало шансів на визнання особистих досягнень працівника

c) перешкоджати встановленню взаємовідносин з колегами

31. Добре спланована робота обов'язково ...

- a) передбачає достатній набір пільг і безліч надбавок
- b) має чіткі рекомендації щодо виконання та посадові обов'язки
- c) передбачає можливість ставити цілі і досягати їх
- d) стимулює і заохочує висунення нових ідей

32. Я вважав би, що робота не приносить задоволення, якщо ...

- a) не міг би виконувати складну перспективну роботу
- b) було б мало можливостей для прояву креативності
- c) допускалася б лише мала частка самостійності
- d) сама суть роботи не видавалася б корисною або потрібної

33. Найбільш важливими характеристиками посади є ...

- a) можливість для творчого підходу і оригінального нестандартного мислення
- b) важливі обов'язки, виконання яких приносить задоволення
- c) можливість встановлювати гарні взаємини з колегами
- d) наявність значущих цілей, яких покликаний досягти співробітник

Додаток Д**Опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо в адаптації**

Опитувальник розроблений американськими психологами під керівництвом професора Стенфордського університету Філіпа Зімбардо. Тимчасова перспектива розглядається авторами, як фундаментальне вимір в структурі психологічного часу. Беручи за основу методу модель життєвого простору К. Левіна, Ф. Зімбардо вважає, що особливості сприйняття свого минулого досвіду і бачення майбутнього впливають на інтерпретацію і реакцію людини на події сьогодення, на прийняті ним рішення і поведінку. Стимулом для створення шкали послужили ранні спостереження Ф. Зімбардо за драматичними змінами у часовій перспективі, які сталися під час тижневого Стенфордського тюремного експерименту (1973 г.).

На основі експлораторного і конфіраторного факторних аналізів авторами були виділені п'ять вимірів тимчасової перспективи і показана прийнятна внутрішня і ретестової надійність шкал опитувальника. Конвергентна, дивергентна, дискримінантний та прогностична валідність продемонстрована кореляційним і експериментальним дослідженнями і доповнено Кейс стаді (Zimbardo P. G. & Boyd J. N., 1999).

Опитувальник включає в себе наступні п'ять вимірів: орієнтація на майбутнє, гедоністичні та фаталістичне сьогодення, позитивне і негативне ставлення до минулого. Крім цього, автори пропонують оцінювати ступінь збалансованості тимчасової перспективи. Збалансованість передбачає помірно високу вираженість орієнтації на майбутнє, гедоністичні сьогодення і позитивне минуле, і помірно низьку орієнтацію на фаталістичне сьогодення і негативний минуле.

Питання:

1. Я вважаю, що весело проводити час зі своїми друзями – одне з важливих насолод у житті.
2. Знайомі з дитинства картини, звуки, запахи часто дають із собою потік чудових спогадів.

3. Доля багато що визначає у моєму житті.
4. Я часто думаю про те, що я мала зробити в своєму житті інакше.
5. На мої рішення в основному впливають речі, що оточують мене, і люди.
6. Я вважаю, що щоранку людина має планувати свій день.
7. Мені приємно думати про своє минуле.
8. Я дію імпульсивно.
9. Я не хвилююся, якщо мені щось не вдається зробити вчасно.
10. Якщо я хочу досягти чогось, я ставлю перед собою цілі та розмірковую над тим, якими засобами їх досягти.
11. Взагалі кажучи, у моїх спогадах про минуле набагато більше хорошого, ніж поганого.
12. Слухаючи свою улюблену музику, часто забуваю про час.
13. Якщо завтра необхідно закінчити (здати) роботу і мають бути інші важливі справи, то сьогодні я думаю про них, а не про розваги сьогоднішнього вечора.
14. Якщо вже чомусь судилося статися, то від моїх дій це не залежить.
15. Мені подобаються розповіді про те, як усе було за старих добрих часів.
16. Болючі переживання минулого продовжують займати мої думки.
17. Я намагаюся жити повним життям щодня, наскільки це можливо.
18. Я засмучуюсь, коли запізнююся на заздалегідь призначені зустрічі.
19. В ідеалі, я проживала б кожен свій день так, ніби він останній.
20. Щасливі спогади про добрі часи з легкістю спадають на думку.
21. Я вчасно виконую свої зобов'язання перед друзями та начальством.
22. У минулому мені дісталася своя частка поганого поведження та заперечення.
23. Я ухвалюю рішення під впливом моменту.
24. Я приймаю день, який він є, не намагаючись заздалегідь планувати його.

25. У минулому дуже багато неприємних спогадів, я волію не думати про них.
26. Важливо, щоб у моєму житті були хвилюючі моменти.
27. У минулому я припустилася помилок, які хотіла б виправити.
28. Я відчуваю, що набагато важливіше отримувати задоволення від процесу роботи, ніж виконати її вчасно.
29. Я сумую за дитинством.
30. Перш ніж ухвалити рішення, я зважую, що я витрачу, і що отримаю.
31. Ризик дозволяє мені уникнути нудьги у житті.
32. Для мене важливіше отримувати задоволення від самої подорожі життям, ніж бути зосередженою тільки на цілі цієї подорожі.
33. Рідко виходить так, як я очікую.
34. Мені важко забути неприємні картини з моєї юності.
35. Процес діяльності перестає приносити мені задоволення, якщо доводиться думати про мету, наслідки та практичні результати.
36. Навіть коли я отримую задоволення від сьогодення, я все одно порівнюю його з чимось схожим зі свого минулого.
37. Ти реально не можеш планувати своє майбутнє, бо все надто мінливе.
38. Мій життєвий шлях контролюється силами, на які я не можу вплинути.
39. Немає сенсу турбуватися про майбутнє, тому що я все одно нічого не можу зробити.
40. Я виконую намічене вчасно, поступово просуваючись уперед.
41. Я помічаю, що втрачаю інтерес до розмови, коли члени моєї родини починають згадувати минуле.
42. Я ризикую, щоб надати життю гостроти та збудження.
43. Я складаю список того, що треба зробити.
44. Я частіше дотримуюсь поривів серця, ніж доказів розуму.

- 45.Я здатна утриматися від спокус, якщо знаю, що на мене чекає робота, яку потрібно зробити.
- 46.Хвилюючі моменти часто захоплюють мене.
- 47.Сьогоднішнє життя надто складне, я б віддала перевагу більш простому минулому.
- 48.Я віддаю перевагу таким друзям, які спонтанні та розкуті, а не дуже передбачувані.
- 49.Мені подобаються сімейні традиції, які постійно дотримуються.
- 50.Я думаю про те погане, що сталося зі мною в минулому.
- 51.Я продовжую роботу над важкими та нецікавими завданнями, якщо це допоможе мені просунутися вперед.
- 52.Краще витратити зароблені гроші на задоволення сьогоднішнього, ніж відкласти на чорний день.
- 53.Часто успіх дає більше, ніж наполеглива робота.
- 54.Я часто думаю про те хороше, що прогавила у своєму житті.
- 55.Мені подобається, коли мої близькі стосунки сповнені пристрастей.
- 56.Дотримуюся думки, що «робота не вовк, у ліс не втече».